

Anna Castellano i Tresserra

ORIGEN I FORMACIÓ D'UN MONESTIR FEMENÍ.
PEDRALBES AL SEGLE XIV (1327 - 1411).

Universitat Autònoma de Barcelona

1996

ANNA CASTELLANO I TRESSERRA

ORIGEN I FORMACIÓ D'UN MONESTIR FEMENÍ.
PEDRALBES AL SEGLE XIV (1327-1411)

Tesi Doctoral dirigida pel
Dr. José Enrique Ruíz-Domènec

Handwritten signature and initials in black ink. The signature appears to be 'A. Castellano i Tresserra' and the initials are 'J. E. Ruíz-Domènec'.

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

Facultat de Filosofia i Lletres

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Bellaterra, 1996

INDEX

PART I

SIGLES I ABREVIATURES	13
INTRODUCCIÓ	15
I. CIRCUMSTÀNCIES DE LA FUNDACIÓ	37
1. Gestació d'una idea	39
2. L'Acta d'inauguració	44
3. Fundació	47
II. VIDA MONÀSTICA. L'APLICACIÓ DE LA REGLA	57
1. La regla del papa Urbà IV.	59
2. La reglamentació anterior a la fundació del monestir	67
3. La reglamentació del monestir.	77
4. La legislació del monestir a partir de les Constitucions del papa Benet XII	104
5. La reglamentació del monestir a la mort de la reina	138
III. ORGANITZACIÓ ECONÒMICA I ESTRUCTURA ADMINISTRATIVA	151
1. Patrimoni i béns	153
2. Gestió i organització administrativa	201
3. Distribució i administració dels ingressos	219

IV.	LES RELACIONS DEL MONESTIR AMB EL MON EXTERIOR	257
	1. La comunitat eclesiàstica	264
	2. La comunitat secular	303
V.	EL PAPER ESPIRITUAL DEL MONESTIR	323
	1. L'organització litúrgica: El Ritual de les Hores i les oracions pels benefactors	325
	2. Els lligams espirituals amb la societat	329
	3. La religiositat del monestir. Formes d'expressió	345
VI.	EL MON DE LES MONGES	373
	1. Evolució del poblament	375
	2. Origen social de les religioses	385
	3. El paper de la família. La decisió d'ingrés a la comunitat	397
	4. La relació de les monges amb la seva família des del convent	403
	5. Apunts biogràfics sobre algunes monges	409
VII.	LA VIDA DE RECLUSIÓ	451
	1. Ingré a al claustre	453
	2. La vida a l'interior del claustre: La visió de fra Guillem de Salanova	461
	3. La vida a l'interior del claustre: El testimoni de l'existència diària	491
	4. La reclusió i la realització personal	551
VIII.	LA PERSONALITAT D'ELISENDA DE MONTCADA	579
	1. Origen familiar	581
	2. El casament amb Jaume II i la vida a la cort	585
	3. El palau de Pedralbes	589
	4. Pensament religiós	619
	5. Els trets de la seva personalitat	629

CONCLUSIONS

635

PART II

BIBLIOGRAFIA

661

APENDIX I. L'ARXIU DE PEDRALBES

677

1. INTRODUCCIO

677

2. CATALOGACIÓ D'ARXIU

679

APENDIX II. FONTS

765

1. FONTS CONSULTADES

765

2. SELECCIÓ DE DOCUMENTS

771

GRÀFIQUES I QUADRES

885

LAMINES

887

Als meus pares, que m'han donat,
sempre, una paraula d'ànim per a
dur endavant aquest treball.

I a Tu, Llorenç, que has estat,
en tot moment, al meu costat.

TOT I QUE VÓS PODIEU HAVER GAUDIT MÉS QUE NINGÚ, EN GLÒRIA, POMPES, HONORS I DIGNITATS MUNDANES, DESPOSANT-VOS LEGITIMAMENT AMB L'INCLIT CÉSAR, QUE AIXÒ HAURIA CORRESPOST A LA SEVA DIGNITAT I A LA VOSTRA, RENUNCIAREU ALLÒ DE TOT COR, I HEU PREFERIT ABRAÇAR-VOS AMB LA SANTA POBRESA I A LA PENÚRIA CORPORAL. US HEU UNIT AMB UN ÈSPOS DE MÉS NOBLE LLINATGE, EL SENYOR JESUCRIST, QUE GUARDARÀ LA VOSTRA VIRGINITAT SEMPRE IMMACULADA I INTACTA. ESTIMANT-LO, SEREU CASTA; TOCANT-LO, SOU VERGE, I VERGE SEREU DESPRÉS D'HAVER-LO PRES. LA POTÈNCIA D'ELL ES MÉS FORTA QUE LA DE QUALSEVOL; LA SEVA GENEROSITAT, MÉS GRAN; EL SEU ASPECTE, MÉS FORMÓS; EL SEU AMOR, MÉS DELICAT; LES SEVES GENTILESES, MÉS ELEGANTS. I VÓS JA HI ESTEU UNIDA EN ÍNTIM ABRAÇ. ELL HA ADORNAT EL VOSTRE PIT AMB PEDRES PRECILOSES I HA PENJAT DE LES VOSTRES ORELLES PERLES DE VALOR INESTIMABLE; US HA COBERT PER TOT ARREU DE JOIELLS VALUOSOS, COM DE PRIMAVERA, CORONANT-VOS AMB UNA DIADEMA D'OR FI, SÍMBOL DE SANTEDAT.

(PRIMERA CARTA DE SANTA CLARA D'ASSÍS A SOR AGNÈS DE PRAGA)

SIGLES I ABREVIATURES

ACA,	Arxiu de la Corona d'Aragó.
AHAM,	Acta Històrica et Arcaheològica Medievalia.
AMP,	Arxiu del Monestir de Pedralbes.
ASV,	Archivum Secretum Vaticanum.
BAC,	Biblioteca de Autores Cristianos.
BRABLB,	Boletín de la Real Academia Buenas Letras de Barcelona.
BRAH,	Boletín de la Real Academia de la Historia.
DB,	Diputació de Barcelona.
IEC,	Institut d'Estudis Catalans.
IMHC,	Institut Municipal de Història de la Ciutat
LCEP,	Las Clarisas en España y Portugal. Congreso Internacional.
LMCM,	Las Mujeres en el Cristianismo Medieval.
RFER,	Religiosidad Femenina: Expectativas y Realidades (ss. VIII-XVIII).
SPAL,	Servei del Patrimoni Arquitectònic Local.
UAB,	Universitat Autònoma de Barcelona.
UB,	Universitat de Barcelona.

PART I

INTRODUCCIO

Des de les darreries dels anys seixanta s'ha vingut suscitant un interès cada cop més gran per conèixer el paper representat per les dones al llarg de la història. Aquest interès ha possibilitat que la "història de les dones" hagi aconseguit obtenir una presència important dins els estudis d'història.

No obstant això, i malgrat una trajectòria discontinua, l'interès cap aquella part de la humanitat oblidada en els treballs tradicionals, es remunta a les darreries del segle XIX. És aleshores que es comencen a publicar les primeres biografies de dones que havien destacat en el seu entorn; és el que Joan Kelly va venir a denominar "Història compensadora"¹, i el seu interès radicava en el fet que posava èmfasi i dirigia l'atenció cap al món femení, negligit fins aleshores. Però malgrat l'indubtable valor que en el seu moment van suposar aquests tipus d'estudis, el fet de centrar-se, única i exclusivament, en un tipus de dona que no solia ser representativa, dirigien l'atenció cap a la seva figura tot deixant en l'anonimat la resta de les seves congèneres.

Va ser a partir del ressorgiment dels moviments feministes a la dècada dels anys 70, que es va renovar l'interès per la història

¹ Kelly, Joan, 1976. "The social relation of the sexes. Methodological implications of women's history" a: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1. n. 4, p. 810. reimprès a: Id. *Women, history and theory. The essays of J. F.* Chicago i Londres, University of Chicago Pressa, 1984, p. 2.

de les dones, en la mesura que aquestes anàlisis li servien de suport ideològic. Aquest fet va comportar un seguit d'estudis sobre diversos aspectes de l'existència femenina, duts a terme principalment per dones, amb uns plantejaments analítics i una metodologia determinada per aquest pensament feminista que s'ha anat desenvolupant en els darrers vint anys².

A banda d'aquests nous plantejaments feministes, la nova història de les dones es va veure afavorida, des de finals dels anys setanta per una renovació en el camp de la historiografia amb la incorporació al món acadèmic de l'anomenada *Història Social*, que va tenir ben aviat gran ressò, sobre tot en els països anglosaxons, França i Itàlia. La història social, recolzada per l'etnologia i pels estudis sobre cultura popular, entre d'altres disciplines que aleshores, desenvolupaven noves metodologies, va prendre com a objectiu l'anàlisi de diversos grups marginals des d'una òptica diferent. Paral·lelament, la història de les mentalitats, la història de la vida quotidiana o els anàlisis sobre els elements simbòlics, han facilitat l'estudi sobre els diferents models femenins.

A banda de l'enfocament emprat per les historiadores feministes, i com a conseqüència de l'evolució metodològica soferta per les ciències socials, s'han obert d'altres vies d'anàlisi que, igualment, s'interessen per l'esdevenir històric de les dones a partir de plantejaments diferents. Dues obres de síntesi dedicades a la *Història de les Dones* han aparegut en els darrers anys com a representatives d'aquestes dues tendències. Dins la primera, es trobaria l'obra dirigida per Bonnie S. Anderson i Judith P. Zinsser, publicada l'any 1991, sobre la vida de les dones europees entesa com una història pròpia. Aquest estudi

2

En un article aparegut a la revista l'*Avenç*, el febrer de l'any 1990, les doctores Montserrat Cabré, Montserrat Carbonell i Milagros Rivera feien una interessant síntesi sobre l'evolució soferta per l'Història de les dones, des d'un punt de vista historiogràfic i ideològic. Cabré, M; Carbonell, M; Rivera, M.: "La Història de les dones" a: *L'Avenç*. núm. 134. Barcelona. Febrer, 1990.

segueix la línia plantejada per Gerda Lerner de situar la dona en el centre de l'anàlisi històrica, per donar sentit a les seves experiències i intentar entendre com hauria estat la història si s'hagués contemplat a través dels ulls de les dones, i s'hagués disposat segons els valors que elles defineixen³. La tesis central del llibre radica en el fet que el sexe ha estat el factor determinant que ha configurat la vida de les dones, que les ha unides per sobre d'altres diferències com la classe, la nació o l'època, aspectes que sí han estat determinants per a l'home. D'aquí que l'obra, dividida en diferents parts, tracti diferents tipus de dones al marge dels períodes històrics tradicionals, la validesa dels quals qüestiona a l'hora d'explicar l'existència quotidiana de les dones.

Tot i compartir el mateix plantejament sobre la necessitat d'elaborar una periodicitat específica, per analitzar els esdeveniments que han resultat significatius per a les dones, la *Història de les Dones*, dirigida per Georges Duby i Michelle Perrot⁴, planteja l'exigència d'inserir la història d'aquest grup social dins la societat en que vivien, és a dir, dins el conjunt dels fenòmens socials i dins el seu temps històric. A partir de la premissa que la realitat social de la dona, com un grup social diferent, no té tant a veure amb la naturalesa femenina com amb la reelaboració cultural que se n'ha fet, el que s'ha vingut a denominar com a "gènere", l'obra pretén dur a terme una nova lectura dels fets històrics, amb la idea que la diferència dels sexes i la relació que mantenien entre sí, han constituït el motor del joc social.

Paral·lelament a aquestes dues gran obres de síntesi, han anat sorgint un bon nombre d'assajos sobre aspectes concrets de la vida de les dones, o sobre determinats models de dones; d'alguns

³ Anderson, B.S.; Zinsser, J.P.: *Història de las mujeres: una història pròpia*. Barcelona, Ed. Crítica, 1991.

⁴ Histoire des femmes en Occident. Georges Duby; Michelle Perrot, dirs. Paris, ed. Plon, 1991. El volum dedicat a l'època medieval va estar dirigit per Christiane Klapisch-Zuber.

d'aquests treballs en fem referència al llarg del nostre estudi. Si el desenvolupament de la Història social ha permès apropar-nos a les condicions de vida de dones pertanyents a les classes menestrals urbanes o camperoles, i a d'altres grups marginals, com ara prostitutes o bruixes, potser ha estat l'anàlisi de la dama de la noblesa la que ha permès una aproximació, no, únicament, a la seva forma de vida, sinó al que pensaven i experimentaven de les coses que les envoltaven, gràcies al fet que la seva condició social i un nivell cultural més elevat els permeté deixar-ne testimoni escrit de primera mà.⁵

Al costat d'elles, les dones consagrades a Déu constitueixen, igualment, un interessant grup d'anàlisi, en la mesura que es tracta d'un grup cohesionat per raó de sexe, i diferenciats -de la mateixa manera que les nobles, algunes de les quals formaven part del grup- pel fet de poder expressar els seus pensaments amb paraules pròpies, a causa, igualment, de l'elevat nivell cultural d'alguna dels seus membres. D'altra banda, el fet de constituir un grup d'alguna manera aïllat de la resta de la societat, va permetre a aquestes dones un cert grau d'autonomia i, per tant, la possibilitat d'una realització com a dones més original dins un univers més estrictament femení. Era aquest conjunt de possibilitats i el fet que, tot i tractar-se d'un grup homogeni, en el seu si es poden trobar representats tots els estaments que determinaven la societat del seu temps, pel que vam considerar d'interès l'estudi d'una comunitat religiosa femenina, representativa d'un determinat moment històric.

Tot i que els treballs sobre mística i religiositat femenina han estat importants en els darrers anys, queda encara un important camp d'estudi dins el món del monacat femení. Certament, també en aquest darrer camp els estudis comencen a multiplicar-se: cal esmentar entre altres, per exemple, l'estudi de Maria Echániz

5

En aquest camp destaquen els estudis de J.E. Ruiz Doménech: *La mujer en la sociedad aristocrática en los siglos XII i XIII*, Madrid, 1986; *La mujer que mira* (cròniques de la cultura cortés), Barcelona: Sirmio, 1986; *Set dones per a Tirant*, Barcelona: ed. Columna, 1991.

Sans referent a les dones de l'orde de Santiago a l'edat mitjana⁶ i, especialment, el treball de Penelope D. Johnson sobre les religioses a França, que constitueix un interessant model metodològic⁷. A partir de l'estudi documental de diversos monestirs femenins del nord d'aquest país, dins el període comprès entre els segles XI i XIII, pertanyents a diferents ordes monàstics, aquesta última autora tracta el moviment monàstic femení, de les diferències de gènere entre monges i monjos, de com es veien les monges a si mateixes, i que pensava d'elles la societat que les envoltava; són aquests plantejaments els que ens van servir de guia al moment d'encetar la nostra anàlisi.

No es tractava d'efectuar una recerca dels esdeveniments històrics que van determinar la vida d'un monestir en un moment concret, ni tampoc de la valoració artística del seu conjunt arquitectònic. L'objectiu era l'aproximació a un monestir femení, no en tant que institució senyorial, sinó en relació a la vida quotidiana de les dones que vivien al seu interior, tenint present, no obstant, que es fa del tot imprescindible l'anàlisi econòmica, social i ideològica de l'entorn que envoltava la institució, circumstàncies de les quals les monges no en podien restar de cap manera al marge⁸.

⁶ Aquest treball va ser objecte de la tesi doctoral de l'autora presentada a l'Universitat de Barcelona sota la direcció de la doctora Milagros Rivera. Posteriorment, el treball va ser publicat per la Junta de Castilla y León, l'any 1992, dins la col·lecció "Estudios de Historia" que edita la Conselleria de Cultura i Turisme d'aquesta comunitat. Totes dues historiadores són membres del Centre d'Estudis Històrics de la Dona, que depèn de l'Universitat de Barcelona.

⁷ Penelope D. Johnson, 1991. *Equal in monastic profession. Religious women in Medieval France*. The University of Chicago Press. Chicago and London, 1991.

⁸ Hem de citar aquí la tesi de llicenciatura de la doctora Montserrat Cabré sobre el monacat femení a Barcelona a l'Alta Edat Mitjana, prenent com a base el monestir de Sant Pere de les Puel·les d'aquesta ciutat, que constitueix un exemple a seguir en aquest tipus d'anàlisi (U.B., 1985); i igualment, la tesi de llicenciatura de Rodríguez Nuñez, presentada a l'Universitat de Santiago de Compostela l'any 1990, sobre el monestir de Dominiques de Belvis amb uns pressupostos metodològics semblants.

Per portar a cap una anàlisi d'aquest tipus, era necessari restringir el camp d'investigació a un lloc i a un moment cronològic precís, donada l'amplitud del tema. D'altra banda, entenem que una excessiva generalització podria portar a conclusions errònies.

Atès que els primers segles de l'alta edat mitjana, moment en què el moviment monacal femení adquireix una gran importància, han estat objecte ja de nombrosos estudis, vam considerar de més interès dur a cap l'estudi d'un monestir femení sorgit als segles de la Baixa Edat Mitjana. Va contribuir també, a l'el·lecció d'aquest període, el fet que es tracta d'un moment en què les dones semblen adquirir més consciència de la seva situació, alçant-se les primeres veus femenines, com Christine de Pizan, que pren la paraula per denunciar la perplexitat que li suposava la seva pròpia experiència com a dona, i la de la seves congèneres, davant l'opinió negativa que es tenia del seu sexe. Judici que venia avalat, de forma oficial, per la doctrina de l'església, i difòs a través d'un bon nombre d'obres literàries de fort contingut misogin⁹. Després d'ella, d'altres dones al llarg d'aquest període en van seguir l'exemple, com sor Isabel de Villena qui, ja a la segona meitat del segle XV, va escriure una *Vita Christi*, adreçada a les seves monges del convent de clarisses de València, com a excusa per fer una autèntica reivindicació de la condició femenina¹⁰. Si bé, tal com apuntava Joan Kelly, es pot qüestionar el fet que hi hagués hagut un

⁹ Christine de Pizan (1364-1430), va escriure a començament del segle XV a Paris, la seva obra *La Cité des Dames*, en pendre consciència de la seva pròpia realitat i la de les dones en general, per fer front a la desqualificació sistemàtica de què eren objecte a través dels sectors oficials de l'església, però també, d'obres literàries de fort contingut misogin que circulaven en aquells moments.

¹⁰ Sor Isabel de Villena. *Vita Christi*. València: Biblioteca d'Autors Valencians, 12, 1986.

renaixement entre les dones, almenys durant el Renaixement¹¹, no és menys cert que durant aquest període les actituds de reafirmació de la condició femenina adquireixen més protagonisme, deixant testimonis més explícits a la documentació.

No sembla que es pugui entendre aquest primer intent de reivindicació femenina fora del context històric en que es va produir, d'aquí que, de la mateixa manera que calia definir de forma molt clara unes coordenades cronològiques, també es feia del tot necessari delimitar un àmbit geogràfic, i escollir un monestir que fos suficientment representatiu de l'època i del lloc en què va sorgir i es va desenvolupar.

No hi ha dubte que, a diferència dels benedictins i cistercencs que representen plenament el món rural dels primers segles medievals, van ser els ordes mendicants -franciscans i dominics- sorgits al segle XIII, els que s'identifiquen millor amb el desenvolupament de les ciutats en les que es van assentar, i amb les noves classes socials que en sorgeixen. Era doncs, entre aquests nous ordes que calia cercar un monestir femení prou apte per realitzar el nostre estudi.

Tenint en compte l'objectiu del nostre estudi, un element s'afegia a l'interès que oferien aquests ordes, principalment el dels fra menors; es tractava del fet que, paral·lelament a la seva fundació sorgís, al mateix temps, un moviment estrictament femení que perseguia els mateixos ideals, les clarisses. Es tractava del primer orde fundat per una dona, Clara d'Assís, per a dones. Tot i la relació amb l'orde dels franciscans, les clarisses no van néixer com a depenents d'aquests, com havia passat amb les benedictines, cistercenques o d'altres congregacions, sinó com una branca paral·lela, fruit d'uns mateixos condicionants, al mateix lloc i al mateix moment: a la

¹¹ Kelly, Joan, 1977. "Did women have a Renaissance? a: *Becoming visible: Women in european history*. Renate Bridenthal i Claudia Koonz ed. Boston, Houghton Mifflin Co. (2. ed. 1988): 137-164. reimprès a: Kelly, *Women, History, and theory*, op. cit.: 19-50.

ciutat d'Assís, a la primera meitat del segle XIII. Malgrat l'influx evident de Francesc sobre Clara d'Assís, les dues branques es van desenvolupar de maneres diferents per raons de sexe. Els problemes de relació que aquest fet va comportar cal analitzar-los en el marc de la mentalitat del moment i expliquen en bona mida, les característiques d'aquests monestirs femenins des de les primeres fundacions fins a les darreries del segle XV.

Amb aquestes premisses i per facilitar el nostre estudi, vam escollir el monestir barceloní de Santa Maria de Pedralbes que, tot i presentar unes característiques pròpies, enteníem que podien ser similars en molts aspectes a les d'altres cenobis de l'àrea de la corona catalano-aragonesa que, d'altra banda, coincidia amb la província franciscana d'Aragó, inclòs el Languedoc i l'illa de Sardenya. L'elecció d'aquest monestir va venir donada també, pel fet de ser un dels pocs que conserva quasi tota la documentació d'aquest període i, per tant, ens permetia efectuar un estudi de les característiques que preteníem.

Si bé la major part dels convents de clarisses fundats en aquests anys disposen d'un estudi històric, en major o menor grau, són encara escassos els treballs que fan referència a la vida comunitària del monestir. Ha estat gràcies al *Congrés Internacional sobre les Clarisses a Espanya i Portugal*, celebrat a Salamanca el setembre del 1993, que es van començar a dur a terme aquest tipus d'estudis, els resultats dels quals s'hauran de confrontar amb les conclusions de la nostra pròpia recerca¹². Per ara, algunes de les comunicacions presentades ja permeten comprovar que certs trets que van conformar la vida de la comunitat de Pedralbes al llarg dels anys que analitzem, es poden

¹² *Las Clarisas en España y Portugal. Congreso Internacional*. Salamanca, 20-25 septiembre 1993. Madrid, 1994. La celebració d'aquest congrés ha servit per despertar l'interès cap a l'estudi dels fons arxivístics que romanen inèdits en molts monestirs femenins de clarisses, a causa, fonamentalment, de les dificultats que representa la seva consulta per raó de la clausura que es respecta en la quasi totalitat d'aquests convents.

trobar també en d'altres convents femenins de l'orde que formaven part d'un àmbit geogràfic i cultural semblant.

El monestir de Santa Maria de Pedralbes ha estat objecte de diversos treballs, el primer dels quals va ser dut a terme per sor Eulàlia Anzizu, monja del mateix convent, que va tenir l'oportunitat de veure, estudiar i catalogar tota la documentació del cenobi¹³. Després d'ella, s'han fet estudis monogràfics sobre temes concrets relacionats, fonamentalment, amb l'art i l'arquitectura del monestir¹⁴. L'objectiu del nostre estudi era, doncs, a partir dels estudis ja fets, aprofundir en aquella documentació que ens permetis un apropament a la vida de les monges a l'interior del claustre del monestir, des del moment de la seva fundació fins a l'any 1411.

El motiu d'haver escollit aquesta data com a punt i final del nostre estudi, venia donat pel fet que en aquells anys es va produir el primer intent de reforma del cenobi. A partir d'aleshores, s'enceta un període diferent que abraçarà tot el segle XV, i que no conclourà fins a la reforma definitiva duta a terme en temps dels reis catòlics, preludi del que s'esdevindrà anys més tard com a conseqüència del Concili de Trento. Al llarg del segle XV, doncs, s'evidenciarà de forma clara el que ja s'estava gestant des d'un segle abans, de la qual cosa el monestir de Pedralbes n'és un testimoni clar; per tant, entenem que aquest moment requeriria un estudi propi.

L'estudi del naixement i la formació d'un monestir requereix l'anàlisi d'una multiplicitat de factors dels quals no sempre se'n troben els esperats testimonis a la documentació. La tasca és encara més problemàtica quan l'objectiu de la recerca és un monestir femení, el fons documental dels quals és més difícil de

¹³ Anzizu, E. *Fulles històriques de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona, 1897.

¹⁴ La bibliografia sobre el monestir es troba a l'apartat corresponent, dins el capítol bibliogràfic utilitzat per aquest estudi.

resseguir. La importància, comparativament menor, de la major part d'aquests convents respecte dels masculins del mateix orde, tant per allò que fa al patrimoni com al grau d'incidència en el seu entorn, ocasiona que en moltes de les qüestions a analitzar la documentació sigui més escadussera en aquests convents femenins que no pas en els seus homòlegs masculins. D'altra banda, la situació de dependència jurídica i administrativa de les comunitats femenines va comportar una pèrdua d'autonomia, fins i tot, a l'hora de generar la seva pròpia documentació.

L'excepcionalitat que va suposar, en molts aspectes, el monestir de Pedralbes va possibilitar la creació d'un arxiu d'una riquesa i varietat tipològica poc comuna, que permet tractar de forma acurada una sèrie d'aspectes essencials per entendre la vida del monestir en els primers anys de la seva existència. És fonamentalment, en aquest fons que ens hem basat per realitzar el nostre treball.

Malgrat que l'arxiu disposava d'una catalogació duta a terme a les darreries del segle passat per sor Eulàlia Anzizu -la mateixa religiosa que va escriure la primera i, per ara, única obra de conjunt sobre la història del monestir-, la consulta de la documentació no va estar exempta d'una certa dificultat, donat que l'arxiu es troba dins la clausura i el seu accés suposava una certa intromissió en la vida quotidiana de la comunitat, perfectament reglada per les hores canòniques que, encara avui, regulen la seva vida diària, tal com ho han vingut fent al llarg de tota l'existència de la comunitat. D'altra banda, donada la impossibilitat de la germana arxivera per facilitar-nos la documentació requerida, abans d'iniciar la nostra investigació, va ser necessari efectuar un nou inventari del fons -el resultat del qual presentem en un dels apèndixs d'aquest estudi-, per tal de poder localitzar les diferents sèries que trobàvem referenciades al catàleg general.

La nostra recerca tenia com a objectiu primordial tractar d'identificar la monja com un ésser particular, i determinar la

seva existència dins el si de la comunitat. Dos sèries documentals diverses ens podien aportar aquest tipus d'informació; d'una banda, aquella que conté registres que podríem considerar de tipus "pràctic", principalment, documents legals i econòmics; i d'altra, els "documents teòrics": textos normatius en la majoria dels casos. Si a través d'aquests últims es pot intuir quina era la visió que les jerarquies - principalment eclesiàstiques- tenien de "com hauria" de ser la vida de la comunitat, els "textos pràctics" mostren una visió més real de l'existència, són un testimoni de "tal com era" i no de "com es volia que fos" el món d'aquelles dones. És amb la comparació entre aquests dos tipus de fonts que podem arribar a determinar quin va estar l'origen, i com es va formar la primera comunitat del monestir de Pedralbes.

L'anàlisi detallada de tot el corpus legislatiu del monestir, en aquests primers anys d'existència, va ser objecte d'un primer treball de recerca que, per donar una unitat al conjunt del treball i, al mateix temps, permetre unes conclusions globals, n'hem inclòs els aspectes principals en el present estudi. Es tractava en aquest cas, de re-analitzar tots els textos legislatius que, amb poques modificacions, van regir la vida del monestir, almenys, durant tot el període que analitzem i, possiblement, fins a les darreries del segle XV. Part d'aquests textos ja eren coneguts, d'altres, però, són inèdits.

Dins d'aquesta primera sèrie documental destacava, especialment, el còdex de la Regla, un dels manuals més antics del monestir, que molt possiblement va estar confeccionat, expressament, per al nou convent al moment de la seva fundació. Dins el còdex es troben d'altres textos, igualment molt interessants, per determinar el marc legal amb el qual es va constituir el monestir. Entre aquests cal ressenyar les "Constitucions del ministre provincial fra Guillem de Salanova" per la detallada informació que aporta sobre alguns aspectes de la vida i de les relacions de les monges, difícils de copsar en altre mena de documentació. Tot i la dificultat per datar amb exactitud aquest

escrit, davant el fet que en manca la part final i, d'altra banda, perquè es desconeixen els anys en què aquest ministre va exercir el seu càrrec, sembla que cal situar-lo a les darreries del segle XIV, moment en què es començaven a gestar un seguit de conflictes que esclatarien poc temps després. Al costat d'aquest manuscrit, un segon, que sembla pertànyer al mateix moment, conté de forma extractada el seguit de privilegis papals i concessions apostòliques concedides a la comunitat en aquest primer període. No tots els privilegis de què disfrutava el monestir es troben en aquest manuscrit, d'altres cal resseguir-los a través dels pergamins originals o en alguna de les moltes còpies esteses a partir del segle XVI. Val a dir que, en la mesura que ha estat possible, hem recorregut sempre a aquells textos que, tot i ser originals, no eren oficials, sinó que es tractava de versions que, normalment, s'escrivien en llengua vernacla i de forma abreujada, per tal que arribessin amb més facilitat a les monges. El motiu d'haver escollit aquesta documentació rau en el fet que, tot i que ens interessava el contingut en si mateix, l'objectiu últim era veure en quina mesura els coneixien i els seguien les monges. Amb tot sempre que ho hem cregut convenient i ha estat possible¹⁵, ho hem confrontat amb els textos oficials. Al costat dels eclesiàstics, el llibre recull les concessions i exempcions reials que completen la sèrie de privilegis de què va gaudir el monestir durant aquests primers anys d'existència. Una de les característiques principals del monestir de Pedralbes es troba en la personalitat de la seva fundadora, la reina Elisenda. Aquest fet va comportar a nivell documental, que es trobin a l'arxiu del monestir una sèrie de documents emesos per la pròpia reina de singular importància. Si bé la vida diària de les monges es va configurar segons els dictats de la regla monàstica que professaven, són les successives *Fundacions* de la reina les que

¹⁵ A l'arxiu del monestir es conserva una important sèrie de pergamins que es troben enrotllats i classificats en grups de cinc, seguint una ordenació temàtica. Les dificultats ja exposades, per a la consulta de la documentació, no va permetre dur a terme un anàlisi exhaustiu d'aquests pergamins que, només, vam poder examinar en determinats casos, per ampliar o contrastar l'informació que obteníem per altres fons.

ens permeten conèixer l'objectiu pel qual va ser creat el monestir i els recursos amb que va comptar des d'un bon començament, ja fossin per donació directa de la reina o per la seva influència, fins a convertir-se en una autèntica institució senyorial amb un important pes polític i econòmic que anava més enllà del seu entorn més immediat. Les *Fundacions* permeten, a més, conèixer certs trets del caràcter de la sobirana i de les relacions que va establir amb la comunitat. La personalitat de la sobirana i els contactes que el llarg de la seva vida a Pedralbes va mantenir amb el monestir, amb la petita cort que es va establir al seu costat i amb la societat del seu entorn, es poden entreveure també a través del seu testament, però més especialment, a través dels documents que aquest va generar un cop traspassada la reina, concretament, de l'inventari del seus béns i del *Llibre de la Marmessoria*, on es constata que, efectivament, els dictats de la reina es van complir tal com ho havia disposat.

Hem optat per una exposició cronològica d'aquests textos normatius de manera que permetés seguir-ne l'evolució i, posteriorment comparar amb l'altra sèrie que conté documents amb un contingut més pragmàtic.

Entre aquesta segona sèrie es troba tot un seguit de manuals de caire molt diferent. Destaquen pel volum d'informació que proporciona, el seguit de Manuals notarials que abracen tota la història de la comunitat. Malauradament, manca justament el primer manual del conjunt que sembla va desaparèixer en el decurs de la guerra civil del 1936. Es pot pensar que en aquest primer manual es trobarien els contractes i les èpoques referents a les obres de construcció del monestir, de les quals no en tenim cap esment, tot i això, cal tenir present que, abans de la seva desaparició, el manual havia estat estudiat per Manuel Trens per a la seva anàlisi de les pintures de la capella de sant Miquel, obra del pintor Ferrer Bassa¹⁶, i en cap moment fa esment a

¹⁶ Trens, M. *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes*. Barcelona, 1936.

alguna referència al constructor del monestir o alguna altra informació d'especial rellevància. És de notar que, si bé a partir dels anys posteriors al 1348, moment en que s'enceta el segon manual -el primer que avui es conserva- és possible trobar algunes èpoques soltes que corroboren alguns dels documents copiats al manual, no disposem de cap informació d'aquesta mena amb anterioritat a aquesta data. Cal també, tenir present que el primer manual s'iniciava l'any 1343, per tant, es podria pensar que fins aquell moment, els assumptes de la comunitat podien haver estat controlats des de la mateixa cúria de la reina, pel seu ecònom particular, el capellà Ferrer Peyró, a qui s'havia encarregat la direcció de les obres del monestir, d'aquí la inexistència de testimonis a l'arxiu del monestir.

A més dels manuals notariais, són de gran importància les sèries de capbreus de rendes sobre les diverses propietats del monestir, destaquen especialment els manuals referents a Sarrià -que formen una sèrie molt completa- i els de Piera. Es poden trobar diversos llibres de censos i censals, a més d'algun capbreu especial com el *Capbreu Jurat*, redactat el 1407, que conté totes les propietats i rendes de Sarrià de forma conjunta. Són també d'interès els manuals de comptabilitat de les rendes obtingudes per la compra-venda de violaris a particulars i institucions diverses.

Tot i que aquesta informació és d'importància cabdal per portar a cap un estudi de les finances del monestir en tant que institució senyorial, són els "llibres de Cauteles" els que permeten una millor aproximació a l'economia interna de la comunitat i com es duia a terme la seva administració. Amb aquests llibres es pot conèixer els diferents càrrecs i oficis amb els quals s'organitzava la comunitat; quins eren els productes bàsics que adquiria el monestir per a la seva subsistència diària i per a l'abillament de les estances del monestir.

Al costat d'aquests llibres amb un contingut fonamentalment

econòmic, altres permeten aprofundir en diferents aspectes de la vida interna del monestir. Amb aquest objectiu destaca el *Llibre de Defuncions* que constitueix un autèntic llibre de registre per a conèixer totes les monges que van formar part de la comunitat entre el moment de la fundació i el 1447, any en que es registra la darrera defunció. La confrontació de les dades que proporciona aquest llibre amb les aportades pels manuals notariais, ha permès identificar les diferents monges i alguns trets de la seva personalitat.

A més d'això, el llibre, juntament amb el de *Fundacions de misses i aniversaris*, possibilita endinsar-se en un altre terreny, el de les creences de les monges, molt difícil de resseguir a causa de l'escàs testimoni que deixen a la documentació. Un i altre manual permeten aproximar-nos al món interior de les monges i al d'aquelles persones que també es van sentir atretes per la espiritualitat del monestir.

Una problemàtica semblant a la que planteja l'apropament a la religiositat i a les diverses creences, es suscita al moment d'intentar establir el nivell cultural de les monges. Tampoc en aquest cas, els testimonis són abundants. Referències als llibres que podien llegir les monges, o el grau de coneixement que aquestes tenien sobre els moviments artístics que en aquell moment tenien més incidència en l'entorn social del monestir, cal cercar-les en documents solts, molt escadussers: contractes i èpoques d'algunes obres d'art o bé, entremig d'escrits que tenien altra finalitat, com per exemple, els inventaris dels béns del monestir. A banda d'això, no es troba a Pedralbes cap escrit de reconegut valor literari o didàctic escrit per alguna monja, i menys encara, que reflexi les vivències pròpies, a excepció d'algunes poques cartes de les quals es pot extreure una mínima expressió dels sentiments.

A partir d'un seguit d'interrogants, aquests van modelar l'estructura i el contingut de cada capítol. Però la informació es trobava dispersa en les diferents sèries i documents

ressenyats, que calia sistematitzar per tal d'arribar a algun tipus de resultat. La metodologia emprada es va basar en la anàlisi d'algunes de les fonts, principalment, d'aquelles que aportaven un volum de dades significatives de tipus seriat, mitjançant procediments informàtics. Cal tenir present al moment d'utilitzar aquest tipus d'anàlisi, que els resultats obtinguts han d'estar presos sempre amb cautela, donat que la informació del període que analitzem no és mai completa, cal prendre aquestes dades com una mostra indicativa d'una determinada tendència, sempre susceptible de matisacions i d'interpretacions diverses. En alguns casos, la utilització d'una base de dades informatitzada és l'únic mètode possible per poder examinar, dins d'un volum de dades importants, alguns temes en concret, de forma ràpida, precisa i individualitzada.

Aquest tipus de base de dades ha estat utilitzat per analitzar les dades que contenen els catorze manuals notariais que corresponen als anys en estudi. A partir d'una fitxa base que contenia entrades diverses, ha estat possible individualitzar tot allò que feia referència a cada monja al llarg dels anys, o analitzar aspectes concrets com l'origen social d'aquestes a partir de la professió dels pares, l'origen geogràfic, l'edat d'ingrés al convent, entre d'altres aspectes que, com hem dit, han permès identificar certs trets que es poden considerar característics i que, després, cal contrastar amb d'altres fonts i analitzar dins el context històric.

Des del punt de vista d'anàlisi de l'economia del monestir, també ha estat de gran ajuda la base de dades informatitzada, ja que ha permès reunir totes les dades sobre la compra de determinats productes al llarg d'un període. En aquest cas, la informació obtinguda ha estat posteriorment treballada mitjançant un altre programa informàtic, que ha permès un càlcul més acurat de les dades, i ha facilitat l'exposició dels resultats de forma gràfica. També per aquesta última tasca s'ha fet servir un programa de disseny gràfic. Val a dir que només hem utilitzat les gràfiques quan ho hem calgut necessari per fer més entenedor el

resultat, intentant no recarregar el text ni exposar dades que s'allunyaven de l'objectiu principal del nostre treball.

Un cop obtinguts els resultats a partir de la utilització d'aquest sistema, aquests s'havien de comparar amb el marc teòric i legal que ja coneixíem, per tal de poder determinar en quina mesura la realitat es va adaptar al model teòric, i en cas contrari, quins conflictes va generar i com van reaccionar les diferents parts. S'entrava també, en la necessitat d'explicar les causes que podien haver motivat el no-compliment del model, que podien trobar-se, en alguns casos, dins la vida mateixa de la comunitat però, en d'altres, calia cercar la resposta fora. És per això que cada un dels aspectes tractats ha estat analitzat de forma individualitzada, d'aquí que ens hàgim fixat en detalls concrets que fora del seu context podrien resultar anecdòtics, alhora que hem tractat qüestions que, si bé podrien resultar alienes al propi monestir, van tenir una incidència important en l'esdevenir de la comunitat. Som conscients, doncs, que molts temes podrien haver requerit un estudi més exhaustiu, però plantegem aquest treball no com un estudi tancat, sinó susceptible d'altres anàlisis i interpretacions; tot i això, enteníem que era en el conjunt d'elements, i no en el detall de cada un d'ells, que es podia copsar "la vida" del monestir en aquests anys.

Amb els resultats de la anàlisi documental es va anar configurant l'estructura de l'obra a partir de diferents capítols. Calia en primer lloc determinar les circumstàncies que van portar a la fundació del monestir, des de la gestació de la idea fins a la materialització del projecte, tenint la sort de disposar de la mateixa acte d'inauguració que permet conèixer la importància social que va revestir l'esdeveniment. El marc legal era indispensable per conèixer "en teoria" el monestir. La regla era el puntal bàsic, la norma que havien de seguir les monges en l'organització de la seva vida; l'aplicació d'aquesta, no obstant, es veia matisada i condicionada per altres normatives que havien anat canviant; calia, doncs, determinar tota

l'evolució en un capítol que hauria de servir de marc a la resta.

Si aquesta era la teoria, quina era la pràctica?. Tot i que no preteníem fer una història del monestir vist com a institució senyorial, no era possible endinsar-se en la vida interna de la comunitat sense analitzar les seves fonts de finançament. El voluminós conjunt del seu patrimoni va exigir un apartat especial per aquesta qüestió. No només les propietats, també les inversions del monestir van generar abundoses rendes que van ser estudiades i contraposades a les despeses que generava la vida diària de la comunitat. Tot plegat era necessari per establir el grau de riquesa de la comunitat en contrast amb l'esperit de pobresa i d'austeritat que manava la regla monàstica. L'administració d'aquest patrimoni i l'organització interna que això va suposar es tracta també en aquest apartat.

L'elevat nombre de propietats i els interessos econòmics que generava va originar una trama de relacions entre el monestir i el seu entorn que calia estudiar. Els resultats mostren que el monestir va arribar a establir un seguit de vincles, tant amb els habitants dels seus dominis, com amb d'altres particulars amb qui va sostenir, principalment, lligams de tipus econòmic. No només ells, l'entrada del monestir en el camp de les inversions a curt i llarg termini, el van portar a sostenir un pes específic dins la societat, a l'intervenir i subvencionar molts dels projectes promoguts per les institucions públiques, ja fos el govern del municipi barceloní, com la pròpia corona. En tant que monestir femení, l'esdevenir de la comunitat va anar lligat sempre al de l'orde franciscana de qui depenia espiritualment. A més d'ells, també les jerarquies eclesiàstiques s'immiscien en la seva vida. Les relacions no van ser sempre les mateixes, els interessos generals de l'església van marcar aquestes nexes d'unió; no es poden entendre certs esdeveniments del monestir sense comprendre els trets generals de la situació en que es trobava l'església en aquells anys.

En tant que centre religiós, Pedralbes es va convertir en un focus d'espiritualitat que havia d'atreure la devoció dels fidels. Determinar en quina mesura va aconseguir captar aquest interès, quines classes socials s'hi van sentir més identificades i quina mena de religiositat s'hi va expressar, ha estat l'objectiu d'un dels apartats. Però, qui eren les monges que hi van habitar?.

El món de les monges, la procedència social d'aquestes, el paper jugat per la família en la decisió d'ingressar a la comunitat, els lligams de la monja amb el seu món d'origen un cop ja havia ingressat a la comunitat, eren alguns dels aspectes a tractar com a pròleg per conèixer la seva vida a l'interior del claustre. Aquest darrer punt és l'objecte d'estudi del capítol dedicat al valor de la reclusió.

Aquest apartat és, tal vegada, el que millor sintetitza allò que volíem esbrinar, com vivien les monges a l'interior del monestir. Malgrat que molts aspectes de la vida quotidiana se'ns escapin, donat que mai van deixar un testimoni en la documentació, si que és possible reconstruir-ne els trets principals. És també en aquest punt que es pot conjuminar la informació que es desprèn dels documents "teòrics" i els "pràctics". La visió de fra Guillem de Salanova, exposada a través de les normes de convivència que va dictar, s'exemplifica a través dels documents generats per la pròpia existència diària. Aquests testimonis permeten entreveure en quina mesura la clausura va suposar un problema o un avantatge per a la realització personal de les monges.

Tot i no formar part de la mateixa comunitat, la reina Elisenda hi va tenir un protagonisme especial tant en la fundació com en la seva configuració. La seva figura ha estat objecte de diversos estudis motivats per l'interès que genera la seva obra, el monestir de Pedralbes. Malgrat que molts trets de la seva personalitat ja eren, per tant, coneguts, l'anàlisi de noves fonts havia de permetre descobrir nous aspectes de la seva

persona i de la seva vida al costat del monestir. Si bé són escassos els documents redactats directament per ella que hem trobat, són molts els que en parlen, però és a través del seu testament que podem conèixer de forma més directa el seu pensament sobre determinats aspectes com la seva religiositat, o la seva actitud davant la mort. És també, a través d'aquest instrument, i del llibre de marmessoria que reconeixem el seu cercle familiar i afectiu. Tots aquests aspectes configuren el darrer capítol del treball. Atès que el monestir i la comunitat de Pedralbes van néixer per voluntat pròpia de la reina, són, en gran mida, un reflex de la seva personalitat, conèixer diferents aspectes d'aquesta havia d'ajudar, sens dubte, a conèixer la seva obra, objectiu de la nostre recerca.

No voldria acabar aquesta introducció sense agrair l'ajut que he rebut de diverses persones sense les quals no hagués estat possible efectuar aquest treball. En primer lloc, he de destacar el suport continu que m'ha ofert el professor José Enrique Ruiz Doménech, a qui dec, des dels meus anys d'estudiant a la universitat, l'haver-me donat a conèixer una nova manera d'apropar-se a la història. Li agraeixo les moltes hores que m'ha dedicat, malgrat les seves múltiples obligacions; la seva direcció, tant pel que respecte al contingut com a la metodologia emprada, ha estat cabdal per portar a cap aquesta investigació. A més d'ell, el mestratge del professor Frederic Udina, i els suggeriments rebuts de les doctores Blanca Garí i Milagros Rivera m'han servit per enriquir el contingut del treball.

Sens dubte, l'estudi no hagués estat possible sense l'ajut que, des d'un primer moment, em van oferir les religioses del monestir de clarisses de Santa Maria de Pedralbes, tot i que la meua presència suposava una intromissió en la seva vida comunitària. Especialment, vull agrair el suport rebut de la mare abadessa, sor Pierrette Prat, qui em va possibilitar l'accés al fons documental i em va brindar, en tot moment, el seu ajut per dur endavant l'estudi. També el meu record a sor Maria del Sagrat Cor

Jané, qui va dedicar molts anys de la seva vida a l'arxiu i no haurà pogut veure acabat aquest treball. Continuadora de la seva tasca ha estat sor Clara de Jesús Plaxats, qui va voler compartir amb mi les moltes tardes d'estudi a l'arxiu oferint-me, sempre, el seu ajut incondicional.

A més d'ells, d'altres persones m'han assessorat en diversos aspectes del meu treball. Vull agrair al pare Josep Martí, OFM., bibliotecari-arxiver del convent de Sant Antoni de Barcelona; a Isabel Juncosa, de la biblioteca del Seminari Major de Barcelona; a mossèn Josep Maria Martí Bonet, director de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, i al conjunt del personal de la biblioteca del CSIC de Barcelona -secció d'estudis medievals-, les seves orientacions i les facilitats per a la consulta dels diferents fons bibliogràfics. També en Llorenç Díaz pel seu ajut en el tractament de les dades informàtiques i la posterior exposició gràfica, i en Josep Maria Vila pels seus suggeriments en la transcripció dels documents. Per últim, als meus companys del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, on presto els meus serveis, vull regraciar l'interès que han demostrat cap el meu treball i, especialment, he de donar les gràcies a aquells que m'han ofert la seva col·laboració en aspectes puntuals de l'obra.

Tot i que aquest estudi ha estat possible gràcies a la col·laboració de tots ells, la responsabilitat sobre la seva estructura i contingut és, únicament, meva.

I. CIRCUMSTANCIES DE LA FUNDACIÓ

1. Gestació d'una idea

El 3 de maig de l'any 1327 es feia la inauguració del monestir de Santa Maria de Pedralbes. No havia passat encara un any des que el rei Jaume II i la seva muller Elisenda, havien col·locat la primera pedra del nou monestir. La rapidesa de les obres sembla respondre al desig de la reina de veure acabat el cenobi ben aviat, davant la precària salut del rei¹; desig que es va veure facilitat per la disponibilitat econòmica de què va gaudir l'empresa concebuda com una obra personal dels monarques i per tant, objecte d'importants i contínues donacions per part d'aquests.

Des de l'inici de segle s'havien anat fundant a Catalunya diversos monestirs de clarisses, el mateix orde que s'instal·laria a Pedralbes: el de Santa Clara de Vilafranca del Penedès (1308), el de la Puríssima Concepció de Girona (1319), i el de Santa Clara de Manresa (1322). En tots els casos, l'existència de recursos va permetre acabar les obres en un curt espai de temps. Tot i que desconeixem la data en què es van iniciar les obres del primer d'aquests cenobis, el de Vilafranca, l'important suma de diners deixats en testament per la reina Blanca d'Anjou va permetre acabar amb rapidesa l'obra de l'església, annexa al monestir acabat de construir.²

Dels altres dos cenobis tenim dades més exactes del temps que van durar les obres. A Girona es va col·locar la primera pedra l'any

¹ Martínez Ferrando, 1953: 29

² Sanahuja, 1959: 810-811

1319, i dos anys més tard, el 20 de desembre del 1321, s'hi instal·laren les primeres monges provinents del monestir de Santa Clara de Castelló d'Empúries. A l'igual que passaria a Pedralbes, aquest monestir es pot considerar com a obra personal d'un membre de la família reial, l'Infant Joan d'Aragó, que en sufragà les despeses.³ Santa Clara de Manresa va començar-se a edificar un any més tard que s'inaugurés l'anterior, i va tardar quatre anys en estar disponible per ser habitat per les primeres monges.

Si bé s'ha vingut especulant sobre si aquest monestir era també una fundació reial, les dades mostren que la seva construcció va ser financada per donacions particulars, tot i els privilegis reials que va rebre posteriorment, el que podria explicar el relatiu retard de l'obra.⁴

Contràriament a aquests exemples, els intents de fundació d'altres cenobis es van veure considerablement retardats i, en alguns casos, frustrats, per la manca de recursos. És significatiu el cas del monestir de Santa Clara de Cervera. L'any 1321 se'n va intentar la fundació amb els béns comissats de l'antic hospital de leprosos de la vila, després que els malalts n'haguessin estat expulsats de forma violenta. El mateix Jaume II en va confirmar la donació però els rèdits mai van ser suficients per a aquesta empresa i es van haver de retornar a l'antic hospital. La manca de recursos va impedir qualsevol intent de fundació al llarg del segle i la comunitat es va haver d'allotjar en diversos edificis de la ciutat fins a l'emplaçament definitiu a l'antic call, a les darreries del segle, on subsistiren en gran penúria econòmica.⁵

Podem pensar que a l'igual que Constança de Sicília, mare de Jaume II, havia fundat diversos monestirs de clarisses a la península ibèrica i a Sicília (el monestir de Mesina va ser

³ Sanahuja, 1959: 811-813

⁴ Sarret i Arbós, 1924: 238-251

⁵ Sanahuja, 1935: 301-323.

fundat per ella l'any 1294), i Blanca d'Anjou, segona esposa del mateix monarca, havia impulsat la fundació del cenobi de Vilafranca del Penedès,⁶ també Elisenda volia un monestir propi on poder plasmar els seus ideals de vida religiosa. Però si bé és cert que la idea del nou cenobi sembla correspondre principalment a ella, que va realitzar les gestions necessàries davant el Papa, aquesta iniciativa es va veure afavorida per un seguit de circumstàncies la primera de les quals sembla ser el desig, posteriorment manifestat, d'una bona part dels membres femenins del propi cercle familiar de la reina, que veien en el monestir -tal i com analitzarem en l'apartat corresponent- un lloc de residència permanent i estable que alhora, els permetria un retrobament, ja fos professant com a religioses o simplement, residint al costat de la comunitat un cop vídues.

D'altra banda, no es pot obviar la trajectòria de devoció i suport continu, palesada pels membres de la família reial aragonesa envers l'orde dels Fra Menors, des que aquests s'implantaren als dominis de la corona. Jaume I entrà en contacte amb l'orde a través de la seva muller Violant d'Hongria, neboda de Santa Isabel d'Hongria, patrona dels Terciaris de Sant Francesc. Es coneix que aquesta reina va fer en el seu testament, una deixa generosa al "Beateri de Santa Isabel d'Hongria", precedent del monestir de Santa Clara de Lleida.⁷

També el rei Alfons, germà de Jaume II, mostrà una gran devoció als frares menors als quals també deixà una important quantitat de diners en el seu testament, manant que fos enterrat al propi convent que l'orde tenia a Barcelona. Per la seva banda, l'altre germà del monarca, Fadrique, que heretà el govern de Sicília, va ser un important defensor dels frares, principalment, d'aquells que defensaven l'observança més estricta de la Regla. La seva muller, les dues filles, dues nétes i altres membres femenins de la família van professar com a clarisses.

6

Martínez Ferrando, 1948: 287

7

Ibars, 1994: 945-967

El mateix Jaume II va ser nomenat protector dels fra menors per la Santa Seu, i van ser contínues les seves donacions i privilegis a diferents monestirs franciscans, tant de la branca masculina com femenina. Ell mateix tingué un rellevant paper en els conflictes intern de l'orde que es produïren al llarg del seu regnat, no és d'estranyar, per tant, que compartís amb Elisenda el desig d'una nova fundació de clarisses.⁸

Però Elisenda, a més d'aquestes circumstàncies i els exemples que li eren més propers, degué tenir coneixement de les freqüents fundacions reials de monestirs arreu de l'occident medieval. Els estudis duts a terme en els darrers anys, sobre documentació existent en diferents monestirs femenins de clarisses de la península ibèrica, semblen evidenciar el fet que a partir de la baixa edat mitjana van ser majoritàriament les reines, i no els reis, les que van impulsar les noves fundacions de clarisses. Certament, des del segle XIV es constata que l'interès de les reines i les infantes per fundar i dotar noves cases de clarisses va anar en augment, amb una clara intenció que servissin com a residència pels seus darrers anys de vida i per a lloc on ser enterrades,⁹ com es pot constatar, igualment, a Pedralbes.

Són força nombrosos els exemples de reines i dames de la noblesa que a Castella van fundar i dotar nous monestirs de l'orde, entre elles, la reina Maria de Molina, que l'any 1320 havia fundat el monestir de Las Huelgas; o la noble Maria Meléndez, vídua de Suer Telléz, algtzir major de Toledo, que va fundar el 1373, el monestir de clarisses d'aquesta localitat en un lloc on, des del 1247, ja hi existia una antiga comunitat de Damianites, conegut amb el nom de Santa Maria y San Damian de Toledo. El nou convent, on professaria la pròpia Maria Meléndez, es va convertir, a partir de l'expansió de la noblesa trastamarista, en residència preferida dels seus membres femenins.¹⁰ El mateix fenomen es

⁸ Sanahuja, 1959: 106-112.

⁹ Cavero Domínguez, 1994: 260-279.

¹⁰ Muñoz Fernández, 1994: 455-473; Pérez de Tudela, 1994: 485-511..

constata en d'altres indrets, com el convent de Santa Agnès de Sevilla, fundat per Maria Coronel, noble que havia professat com a religiosa en el convent de Santa Clara de la mateixa ciutat.¹¹ Els documents que conserva aquest arxiu permet constatar certs paral·lelismes en quant al tipus de privilegis episcopals que es van concedir a la nova fundació, amb el de Pedralbes.

No fóra tampoc estrany, que la reina Elisenda s'inspirés en la Beata Isabel, filla del rei Lluís de França, que va fundar un monestir de clarisses a Longchamp, prop de París, on es va retirar i on ella mateixa compilà un nova Regla per a la seva comunitat, aprovada pel papa Urbà IV, l'any 1263. És probable que la Regla de la beata agradés a Elisenda, en la mesura que si bé conservava l'esperit de senzillesa i austeritat que caracteritzaven la Regla de Santa Clara, a diferència d'aquesta, no entenia la pobresa material tan necessària per mostrar la humilitat de l'esperit, sinó que tendia a espiritualitzar-la permetent la possessió de certes rendes. Aquesta idea, que com veurem també compartia la nova Regla d'Urbà IV, s'avenia més amb una fundació reial com la que pretenia Elisenda on sembla força clar, com ja hem apuntat, que ella ja pensava en retirar-se un cop hagués enviudat. Elisenda, a diferència d'Isabel de Longchamp, mai no va professar com a monja i per tant, no va poder legislar una forma de vida pel seu monestir com ho havia fet aquesta, però va dictar un seguit d'ordinacions que, si bé en essència respectaven la Regla de l'orde vigent en aquell moment, imposaven un seguit de normatives, no massa freqüents en d'altres monestirs, que havien de singularitzar la vida del monestir de Pedralbes.¹²

¹¹ Rodríguez Llañez, 1994: 124-140

¹² Omaechevarria, 1972: 64; Martínez Ferrando, 1948: 283.

2. L'Acta d'inauguració

Un any no va ser suficient per enllestir l'obra completament però, almenys, va permetre construir l'església i les parts més importants del monestir, de manera que pogués allotjar a les primeres monges. La inauguració d'un monestir a mig construir no era un fet excepcional; en trobem un paral·lel immediat en l'esmentat cenobi de Santa Clara de Manresa on anys després de la seva inauguració, encara s'hi realitzaven obres tan importants com el dormidor (1342) o el claustre (1414). De manera semblant, a Pedralbes el 1393, encara s'estaven fent obres al dormidor, i el 1412, es feia una donació per *26 summatis lapidum Montis Iudaicis per pilarum in claustris*, fet que indica que tampoc aquest espai estava acabat encara.¹³

Seguint els corrents espirituals del moment¹⁴, i donada l'esmentada predilecció dels monarques per l'orde dels fra menors, es va decidir erigir el monestir de Pedralbes especialment per a les dones menoretes, qui hi havien de dur una vida retirada de comunitat i clausura seguint l'ideal inspirat en l'obra de Clara d'Assís.

Un document contemporani que es conserva al mateix monestir, es fa ressò de la importància que va revestir l'esdeveniment, que es va festejar amb una missa solemne concelebrada per l'arquebisbe de Toledo i els bisbes de Barcelona, Osca i Vic, a

¹³ Sarret i Arbós, 1924: 242; Bassegoda, 1922: 17.

¹⁴ Diversos estudis, entre ells els realitzats al Languedoc entre les darreries del segle XI i el XIV, mostren que a partir del segle XIII i al llarg del XIV, les fundacions de clarisses predominen notablement, en detriment dels altres ordes que havien experimentat una gran expansió als segles anteriors: benedictins, cistercencs, fontevristes i canòniques regulars. Gaussin, 1988: 324. A Catalunya, es va realitzar un estudi sobre l'expansió monàstica femenina entre els segles XII i XIII que mostra el retrocés experimentat per l'orde benedictí enfront el cistercenc però no proporciona massa dades pel que fa a les clarisses. Piquer i Jover, 1973: 2-26.

la qual hi van assistir els propis monarques i l'Infant Pere, a més de representants dels estaments més significatius de la societat. Hi trobem a faltar l'esment dels consellers de la ciutat i de la nova burgesia sorgida de les capes menestrals que tindrien un paper molt important en la consolidació del monestir, tot i que hem de suposar que també hi assistiren. Al costat del rei hi havia bona part de la noblesa del país: *els nobles en R. Folc, vescomte de Cardona, e en Hoc de Muncada, e en G. de Cervelo, e en Bernadic de Cabrera, ab molts cavalers cascun deyls.*

També la reina anava amb tot un seguici de dones, possiblement membres de la pròpia família de la reina i dames de la noblesa: *dones nobles e honrades de Catalunya*, de les quals el text n'omet el nom: *les quals aci no cal nomenar*, però que posteriorment trobarem formant part de la seva cort personal a Pedralbes.

A l'esdeveniment no hi van faltar els representants religiosos: *Foren ay tambe presens molts religiosos e homens d'orde e clergues*, entre ells, el provincial dels fra menors, Ramon Bancal, juntament amb d'altres frares que amb la seva presència revalidaven la fundació d'un nou monestir de la branca femenina de l'orde.

La cerimònia va servir perquè un cop acabada, entressin les primeres monges al monestir que provenien del convent de Sant Daniel, també nomenat de Sant Antoni, que l'orde tenia a la mateixa ciutat de Barcelona:

E preferen XII dones clergues e dues legues, totes eletes, bones, e sofficients del monestir de sent daniel de barcelona que son ayxi metex del orde de senta clara, é sis infantes, ya vestides, les quals entraren ensemps, lo sobre dit dia en lo monestir damundit. E les quatortze dones, de sus dites, elegiren per abadessa ab bona amor sor Sobirana de Olzet en gran concordia e tan tost fo confirmada per lo damundit ministre. E apres en continent reeberen nou infantes al horde, en presencia del rey e de la reyna¹⁵.

15

El document original es troba adjunt a la tapa del còdex més antic de la Regla (R/25) -segle XIV- que es conserva a l'arxiu del monestir de Pedralbes; va ser redactat en lletra gòtica cursiva i en el català de l'època. La primera transcripció del document es deu a sor E. Anzizu que la va publicar en el seu llibre *Fulles Històriques de Santa Maria de Pedralbes* de l'any 1897. Després d'ella, s'ha reproduït en d'altres obres com ara,

A partir d'aquest moment s'iniciava la vida de la nova comunitat que arribaria a assolir una gran importància dins el context social del moment i en èpoques posteriors. La comunitat ha restat ininterrompudament, fins l'actualitat, en el mateix indret -a excepció d'alguns breus parèntesis-, mantenint la mateixa obediència al segon orde de sant Francesc.

la monografia sobre l'arquitectura del monestir de B. Bassegoda, l'any 1922.

3. Fundació

Des del moment del seu casament, celebrat el dia de Nadal de l'any 1322, el rei Jaume II va encetar un seguit de donacions a favor de la seva nova esposa que consistien en diverses propietats, així com objectes diversos: joies, teles, peces d'art i llibres.¹⁶

Si bé la major part d'aquestes donacions tenien com a fi l'abillament de la cambra personal de la reina, i a proporcionar-li rendes suficients que li assegurassin el seu futur, alguns dels objectes entregats tenien com a finalitat última la dotació del futur monestir de Pedralbes, la idea de fundació del qual es troba reflectida ben aviat en la documentació.

Sembla que el primer lloc escollit per a l'erecció del nou cenobi va ser el de Valldaura, situat entre Cerdanyola i Montcada, que pertanyia a la corona, si bé originàriament, havia estat possessió de Guillem Ramon de Montcada, avantpassat de la reina. Aquest en va fer donació a l'abat del monestir cistercenc de Grandselve l'any 1150, perquè hi fundés el que seria l'embrió del monestir de Santes Creus.¹⁷

Però aquesta primera donació, tal i com assenyala sor Anzizu, va ser derogada el 6 de març del 1326, justament pocs dies abans de col·locar-se la primera pedra en el que seria l'emplaçament definitiu del nou cenobi, el lloc de Pedralbes. A diferència del primer indret escollit, aquest va haver de ser adquirit per la reina que hi degué esmerçar els 6.500 sous que el rei li va atorgar aquell mateix dia per ajudar-la en la construcció.¹⁸ Els

¹⁶ Martínez Ferrando, 1953: 5-29; *Id*, 1962: 168-206.

¹⁷ Anzizu, 1897: 12-13; Martínez Ferrando, 1953: 18.

¹⁸ ACA, *Registres de Cancilleria*, núm, 227, fol. 272v-273r. El mateix document va ser estudiat per Conrado Rubert i publicat en *Archivo Ibero-Americano*. Año XIII, Julio-Diciembre 1926, tomo XXVI, Madrid, 1926, pags 375-387.

tràmits de la compra es van fer amb força celeritat. Tal i com recullen un seguit de pergamins conservats al propi arxiu del monestir, i una còpia feta d'aquests en llengua vernaclea continguda en el primer llibre de privilegis del monestir -manual que analitzarem amb més detall en tractar de la legislació del convent-, la compra es va haver de fer en dues parts: en la primera, duta a terme el 17 de gener del 1326 per la pròpia reina, es va fer adquisició de la propietat a Bernat de Sarrià, hereu del cavaller Romeu de Sarrià; el preu estipulat va ser de 3.000 sous barcelonesos¹⁹. Pocs dies més tard, el 24 del mateix mes, la reina va adquirir d'Elisenda, vídua d'Arnau de Pedralbes, i del seu fill Bernat, el domini directe del mateix mas que ells tenien sota senyoria del dit Bernat de Sarrià. En aquest cas el cost va ser de 13.000 sous en moneda de barcelona de tern²⁰.

La còpia en llengua vulgar de la venda efectuada per Bernat de Sarrià a la reina -de la que en transcrivim alguns paràgrafs donat el seu interès-, permet reconèixer amb tot detall les característiques del lloc escollit per la reina per la seva fundació:

En nom de nostre Senyor. Sapien tuyt con yo, en Bernat de Sarria, fill e hereu universal de Romeu de Sarrià, cavaller, sa enrere, no induyt per engan ne per paor, ne per forsa forsat, ne en error alenecat, mas de bo cor i de bona volentat e de certa sciencia, ven a vos Molt Alta Senyora dona Elysen, per la gracia de Deu, Reyna d'"Aragó, e als vostres e als quals vulats e per tots temps, per propri liure e franch alou lo mas meu apellat de Pedralbes, lo qual en Bernat de Pedralbes, fill e hereu universal de Arnau de Pedralbes, sa enrere, de la parroquia de Sent Vicens de Sarria, hare te per mi e sots senyoria e alou meu, en la parroquia damunt dita, ab les cases so es a saber, aqui construides, e ab totes honors e possessions d'aquell mas, axi laurades com ermes, les quals empero sien alou meu, exceptades empero, les vinyes d'aquell mas, les quals ja sia sien alou meu, no sien enteses en la present venda. E encara ab oliveres e ab tots arbres de diverses natures, e ab la font

¹⁹ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, fols.21-25; Perg. núm. 96; *Llibre de Privilegis Reials*, P/17, fols. 254-268. Aquesta adquisició i les successives donacions del monarca a la reina per tal de dotar el futur monestir, les analitzarem en tractar de l'organització econòmica del monestir, en el capítol corresponent.

²⁰ AMP, *Llibre de Privilegis Reials*, P/17, fols. 247-253.

que aqui es, e ab l'aygua d'aquella, e ab homens e ab fembres e ab tots drets e pertinencies d'aquell mas. E encara ab totes rendes, cens, eixides e esdevenimens, agres, serveys, ademprius, entesties, exorquies, cugucies, hosts e cavalcades, e ab tos altres drets reals e personals qui de dret de us ho de custuma, ho en qualque altra manera, jo he, e reebia aver e reebre deyg, ara ho per a avant, en lo dit mas e honors e possessions sues damunt dites, les quals a vos ven, e en homens e en fembres d'aquell, e en altra manera per rao ho per ocasio del dit mas e dels honors e possessions sues damuntdites. Es a assaber quel dit mas, ab les damunt dites honors e possessions sues les quals a vos, segons que dit es, ven, es termenat de sol ixent en la teneo de Guillem de Sarrià, alou de la pabordia del mes de març, de la canongia de Barcelona, e en partida en altra teneo del dit mas, alou de la canongia de Barcelona, e en partida en la teneo d'en Borraç Baruç, e en partida en l'alou meu, lo qual diverses terratinens tenen per mi. De migdia en lo teneo d'en Guinart; de sol ponent, en partida en lo torrent, e en partida en lo dit Guillem de Sarria, e en partida en la teneo d'en Arnau de Santa Cilia, e en partida en lo teneo d'en Guillem D'Orsa, alou meu. De cerç, en les vinyes del dit mas, les quals son alou meu, e les quals en aquesta venda no son enteses segons que dit es.

A continuació, el document segueix enumerant els diversos censos que Bernat de Pedralbes havia de pagar per l'ús de les cases i dels fruits obtinguts de les terres que posseïa en alou, i per últim, estipula el preu de la venda, els tres mil sous esmentats.²¹

Desconeixem els motius pels quals la reina va escollir Pedralbes en lloc de Valldaura, on els reis ja hi posseïen una residència de caça, per construir el nou monestir, tot i que és possible que la causa residís en una major proximitat a la cort i, tot i tractar-se d'un lloc allunyat, com corresponia a la idea de retir que havien de portar les monges, es trobava relativament prop de la parròquia de Sarrià. Aquesta darrera circumstància oferia una certa seguretat física a les monges i a la petita cort que, la reina, ja devia pensar en instal·lar al costat pel seu propi retir. També hi van poder influir les qüestions climàtiques donat que Pedralbes oferia un ambient més airejat que la zona de Valldaura.

²¹ AMP, *Llibre de Privilegis*. (Segle XIV), P/15, ff. 21-25v.

Al moment en que es van adquirir les esmentades possessions a Pedralbes, els monarques ja tenien la llicència papal per a fundar el nou convent. Aquesta havia estat concedida pel papa Joan XXII a la reina l'1 de febrer del 1325, en resposta a la demanda presentada per aquesta per erigir el monestir de clarisses. El papa li otorgava el permís per a la seva construcció allà on ella desitgés, dins la província de Tarragona, després que el ministre provincial hagués reconegut el lloc i el jutgés idoni. Manava el papa que la reina dotés el monestir suficientment, amb béns propis, per tal d'allotjar-hi almenys, dotze monges.

D'aquest document fundacional se'n conserva el pergamí original al monestir i la corresponent transcripció al llibre de privilegis escrit en romanç²², que permeten conèixer les condicions imposades a la reina:

Item, an les dites dones .I. privilegi bullat ab bulla de plom en fils de seda penjant, de Johan, papa, .XXII., atorgat a la senyora Reyna en la forma ques segueix.

Joan bisbe, serf dels serfs de Deu, a la alta molt cara filla en Crist, na Elysen, reyna d'Aragó. Salut e la apostolical benedictio. Loans lo desig de la bona devocio tua per lo qual la tua pensa endreçans a les obres de pietat, loc en lo qual verges a Deu donades sots reglar observancia facen servey a nostre senyor deus, perpetualment, e lantes enceses se aparellen de exir a carrera al espos, volç e desiges fundar e dotar, a les tues demandes aytant com ab Deu podem benvolent favor donam. Empero la tua peticio a nos donada contenia que tua a la or de Deu e del divinal, honrament e creiximent alcun monestir de les sors del orde de Sancta Clara proposes edificar dintre la provincia de Tarregona, en lo per .I. legua almenys remogut de habitacio domenys, lo qual l'amat fil lo ministre provincial del orde dels frares menors de la provincia d'Aragó conexa esser apte e covinent a les coses damunt dites. E per amor d'aço, nos a les tues suplicacions enclinats a la tua devocio per la tenor de les presens donam franch poder per auctoritat apostolical, de fundar dins la provincia de Tarregona d.amon dita, casa ho monestir de les dites sors del dit orde de Sancta Clara, en loc covinent segons arbitri del dit ministre provincial, la conciencia del qual en aquesta part carregam. No contrestant constitucio contraria de bonifaci ne altra, provist que al dit monestir del bens teus temporals en tal manera proveesques que d'aquells .XII. monges almenys en lo dit monestir puxen esser be sostengudes. A negu hom empero, de tot en tot,

²² AMP, Pergamí núm. 113; *Llibre de Privilegis* (s. XIV), ff.25v-26; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 81-84

no sia legut aquesta pagina del nostre atorgament trencar, ne a aquell per assayg foll contravenir. E si alcu aço presumira assaiar, la indignacio de Deu tot poderos e dels benauyrats sent Pere e sent Paul, apostols seus, sapia que encorrera.

Com ordenava el papa, va ser necessari que el lloc escollit per la reina rebés el vist i plau d'algun representant dels frares menors. A l'arxiu del monestir es troba el pergami on fra Ramon Bancal, el ministre provincial d'Aragó que també assistiria a la inauguració del monestir, aprovava l'emplaçament.²³

Amb anterioritat al coneixement d'aquest document -del que en van donar referència sor Anzizu i posteriorment, Fidel Fita²⁴, Oriol Mestres²⁵ insinuava la possibilitat que la traça hagués estat obra de l'arquitecte Guillem Albiell, possibilitat que s'ha desestimat davant el fet que aquest autor va actuar cap a les darreries del segle XIV i no abans; és aquest autor qui, juntament amb Antoni Nato, va aixecar la nova sala capitular del monestir.

El contingut del pergami va donar peu a especular sobre una nova identitat del responsable del projecte arquitectònic, atribuint-lo en la majoria dels casos, a Ferrer Peyró. El document és prou explícit al respecte, assignant a aquest, que actuava juntament amb Domènec Granyena, la responsabilitat de dirigir el projecte, però no la seva realització.

L'escrit detalla que, davant la petició de la reina, i la

²³ AMP, Perg. núm. 113 i 169M; *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 25v-26; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 77-85.

²⁴ Fita, F.: "El monasterio de Santa Clara en Barcelona" publicat al *Boletín de la Real Acadèmia de la Historia*, 27, Barcelona, 1985, pàgs. 487-488. El mateix autor va tornar a tractar la qüestió en un altre article publicat al mateix butlletí l'any següent titolat: "Arquitectura barcelonesa en el siglo XIV: Datos inéditos acerca de la construcción de Santa Maria del Pino y de Santa Maria de Pedralbes", *BRAH*, 28, 1896: 136-152.

²⁵ J. Oriol Mestres.: *Real Monasterio de Santa Maria de Pedralbes. Apuntes histórico-arquitectónicos*, Barcelona, 1882.

rogativa del papa per tal què el ministre provincial reconeixes el lloc escollit per a la nova fundació, el dia 1 de juliol de l'any 1326, el aleshores ministre provincial, l'esmentat fra Ramon Bancal, acompanyat d'altres frares menors: fra Arnau de Canelles, fra Berenguer Folcirni i fra Pere de Comabella, van anar personalment a Pedralbes i van considerar que el lloc era, efectivament, l'adequat per un monestir de dones. Amb el consens de tots, el mateix ministre provincial va limitar l'espai que havia d'ocupar la clausura, segons la forma i el costum de les monges del dit monestir i el seu propi criteri:

Postea de consilio eorundem approbavi loci dispositionem per sororum monasterio construendo, quantum ad solum et quantum ad illud quod erat jam de constitutione monasterii incofratum, ac in omnibus tate spatiis clausuram, et modum usui monialium dicti monasterii oportuna et licita, qua omnia per cunctos terminos per me appositos limitavi.

i, tot seguit, va nomenar com a directors de l'obra: *vestris venerabilis Ferrario Peyroni, capellano majori, et Dominico Granyena, tesaurario praefata illustris regina, ibidem praesentibus, quos dicta domina regina constituerat ut essent operis monasterii directores, et praecipui promotores.*

Va ser a la reina, doncs, a qui va correspondre el dret d'escollir qui havia de dirigir l'obra, el seu capellà major, home de la seva màxima confiança, i el seu tresorer, per a controlar les despeses, però res se'n diu de l'autor del projecte.

El paper de directors i d'auditors de comptes, i no d'autors del projecte, dels dos personatges esmentats, ja havia estat posada de manifest per Sanpere i Miquel.²⁶ i, posteriorment, ratificat

²⁶ Sanpere i Miquel, S., *La pintura mig-eval catalana*, II, Barcelona, s.a, p. 59.

per Rius Serra²⁷ qui va aportar un nou document conservat a l'arxiu del Vaticà on es ratificava que la reina havia escollit Ferrer Peyró com a "procurador general, benefactor, ordinador i gestor dels edificis, rèdits i ordenacions" del monestir.²⁸

La recerca minuciosa que hem dut a terme de la documentació que es conserva a l'arxiu del propi monestir referent a aquest període, no ha aportat noves dades sobre aquesta qüestió, el que porta a pensar que, tal i com ja ha havien apuntat alguns estudiosos com Vives i Miret, l'autor devia haver estat algú proper a la cort, com d'altres artistes que intervindrien posteriorment, en d'altres obres del monestir, com per exemple, Ferrer Bassa, considerat, pintor de la cort.

L'esmentat Vives i Miret, davant la manca de documentació al respecte, va efectuar un minuciós anàlisi de la fàbrica del temple així com dels elements escultòrics d'aquesta, centrant-se en la decoració del portal d'accés a l'església, i la iconografia de les claus de volta del seu interior. Va ser justament l'obra escultòrica que li va induir a pensar que l'autor podia haver estat el lapicida anglès, Reynard des Fonoll. L'obra d'aquest artista es pot resseguir, segons el mateix autor, als monestirs de Poblet i Santes Creus, a la Seu de Tarragona i a Montblanc, tant en la seva faceta de picapedrer com en la d'escultor. Sempre segons el mateix Vives i Miret, Reynard des Fonoll hauria accedit a la cort de Jaume II arran de les relacions existents entre el monarca català i el rei Eduard II d'Anglaterra, qui l'hauria recomanat per l'obra de reconstrucció de la Seu de Tarragona, encetada poc abans de l'inici de les obres a Pedralbes.

Seguint aquesta mateixa idea, de cercar dins el cercle reial

²⁷ Rius Serra, J.: "Ferrer Peyrón y el monasterio de Pedralbes", publicat a *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XIII, Barcelona 1937-1940.

²⁸ Recollim el document de l'esmentat article de Josep Rius, que es troba a l'Arxiu Vaticà dins el *Reg. Aviñonense* 88, fol. 446, núm. DCXXV i al *Reg. Vat.*, 176, fol. 247, núm. 623.

l'arquitecte de Pedralbes, Escudero apunta que tal vegada també es podria haver tractat de Bertran de Riquer, que va ocupar el càrrec d'arquitecte reial entre el 1318 i el 1330, o bé de Ramon Despuig o Berenguer de Montagut, mestres que van actuar a Santa Maria del Mar.²⁹

Com hem dit, a diferència d'altres obres menors dutes a terme al monestir, l'autor de les quals i les despeses ocasionades van quedar reflectides en els manuals del monestir, o inclús se n'han conservat les èpoques originals, no hem pogut trobar cap referència de l'autor de l'obra de l'església i de les primeres estances del monestir. Semblaria que aquest autor només va dissenyar-ne la traça però no degué intervenir en cap altra obra posteriorment, ja que, malgrat que s'ha perdut el primer manual del monestir on podien haver-se registrat aquestes obres, possiblement, Trens, qui el va poder estudiar en el seu moment, n'hauria trobat alguna referència.

Tot i que l'aprovació del ministre provincial es va produir a principis de juliol, de fet devia consistir en una mera sanció del projecte, ja que la primera pedra del nou edifici ja havia estat col·locada pels reis el 26 del mes de març anterior segons que s'esmentava en el mateix document annex al còdex de la regla que detallava la inauguració del monestir. Abans d'enumerar el nom de les catorze dones que van ingressar al monestir en aquell moment, l'escrit esmentava les nombroses lloances fetes pels assistents a l'acte a Déu i a la verge Maria, als sants patrons de l'orde franciscà i a tota la cort celestial, davant la rapidesa amb que s'havien dut a terme les obres, ja que *aquest feyt era vengut a acabament en tan breu temps, e que no avie car un an e un mes que lo monestir sere començat d'obrar, ço es saber en l'an .MCCCXXVI. lo l'endema de senta Maria de març en lo qual dia lo rey e la reyna posaren la primera pedra el cap de l'esglea ab gran festa e ab molta gent honrada e*

²⁹ Escudero, 1988: 8-9.

*assenyada, la qual cosa sure long de contar e molt mes d'escriure.*³⁰ Els motius de tanta rapidesa ja els hem esmentat, i sembla que tampoc cal descartar el fet que, tal com apuntava Vives i Miret, s'haguessin emprat tècniques noves de construcció que van permetre accelerar-ne l'edificació tot i conservant-ne la solidesa.

A la primera donació del rei Jaume a la reina per a la fundació del monestir, en van seguir moltes d'altres per tal de dotar-lo, tal i com analitzem detingudament en l'apartat referent a l'economia del cenobi. Però a més de les rendes, el rei va anar entregant a la reina diversos objectes per ornar el monestir, entre els que es trobava una col·lecció de llibres que havia de formar part de la biblioteca del futur cenobi.³¹ Aquesta donació va ser feta el 27 de juliol del 1326, un any abans doncs, que es constituís la nova comunitat.

A partir del moment de l'acta de fundació tant el rei com la reina van començar a dotar-lo de més rendes i, en el cas de la reina, dels instruments necessaris pel seu regiment intern. Aquesta normativa s'havia d'afegir a la pròpia regla de santa Clara que havia de regir la comunitat, tal i com l'havia dictada el papa Urbà, i segons el desig dels propis monarques i del papa Joan XXII qui ho havia autoritzat.

³⁰ AMP, Llibre de la Regla, R/25. Document fundacional annex a la tapa del còdex.

³¹ Martínez Ferrando, 1962: 204, doc. núm. 141. D'aquesta col·lecció de llibres en parlarem en l'apartat dedicat a l'anàlisi dels volums que degueren constituir la primera biblioteca del monestir.

Comenci la regla teles sores del orde de san
Brics aquelles les quals ca clara
de rebre uolran e tenir la religio
nostra. lexada a la uamitat del se
gle. serai cayn escoue. a cles obseruar aqsi
ta lig tenuda e de disciplina. uinen en obe
diencia e sens propu e en castitate fors
el uisura. que les sores en lo monestir estie

Tots temps delur continuamēt canca
uida. les profeses aquesta uida tes.
sien tengudes fermament estar cancates
dins el mur deputat o ordonat ala clausu
ra dins del monestir. si dones per auentura
nosfes tuema priuiosa necessitat. la qual
nos pogues esquuar. xri com es cremamē
te fox. o esuehument tenemies. o en altra
manera que alongament prendre no poguē
en neyuna manera atmanar licencia de
quien enler quals cases. muden se les sores a
altre lōr eoumēt en lo qual estie cancates

II. VIDA MONÁSTICA. L'APLICACIÓ DE LA REGLA

1. La regla del papa Urbà IV

Les primeres catorze dones que entraren al monestir sota el regiment de Sobirana d'Olzet, acompanyades de quinze infants, organitzaren la seva vida no pas seguint la regla donada per santa Clara, sinó la promulgada pel papa Urbà IV l'any 1263, a través de la butlla *Beata Clara*. A partir d'aquell moment, totes les monges que seguien l'ideari de vida dictat per la santa, i que fins aleshores rebien diversos noms: *germanes*, o *senyores pobres*, i d'altres denominacions, van passar a coneixes-se com *Clarisses* o *de Santa Clara*, segons que s'ordenava en la primera part de la butlla, que servia d'introducció a la regla¹.

El monestir conserva un manuscrit d'aquesta regla del papa Urbà IV, amb la versió més antiga coneguda en llengua catalana. Es tracta d'un còdex de 33 x 24 centímetres, enquadrnat amb tapes de fusta. El text va ser redactat amb caràcters gòtics, i es presenta separat en diversos capítols encapçalats per unes inicials traçades amb tinta de color blava i vermella. Algunes d'aquestes caplletres destaquen sobre un fons de filigrana de color malva; la mateixa decoració es pot observar a l'interior d'aquestes lletres, però, en aquest cas, es va utilitzar de forma

1

El nom d'aquestes primeres recluses de Pedralbes el coneixem gràcies al mateix document fundacional. Són esmentades l'abadessa, sor Sobirana d'Olzet, sor Francesca Ça Portella, neboda de la reina, que seria la segona abadessa del monestir, sor Constança Çoriguera, sor Alamanda de Monsoliu, sor Saurina de Jonqueres, sor Constança de Vilardell, sor Dolça Lulla, sor Constança Fivellera, sor Constança de Molins, sor Margarida de Bonvilar, sor Maria Lulla i sor Serena Fivellera: a més de dues llegues: sor Alamanda de Canoves i sor Alicsen. AMP, *Llibre de la Regla*, R/25; Omaechevarria, 1982: 325).

general, el color vermell. Al marge, se succeïxen un seguit d'anotacions afegides amb posterioritat a la redacció del text. En paraules del mateix papa, es pretenia que aquesta normativa fos la definitiva, i servís per unificar els diferents *Modus vivendi* pels quals es regien les comunitats, ja força nombroses, sorgides a imitació del protomonestir d'Assís.

De la mateixa manera que les anteriors normatives: la dictada pel cardenal Hugolí -després Papa Gregori IX- l'any 1218; la d'Innocenci IV del 1247; la de la pròpia Clara del 1253 i la d'Alexandre IV del 1259, la regla d'Urbà IV regulava tots els aspectes que afectaven la vida al monestir.

El text de Pedralbes, dividit en vint-i-sis apartats -absents de la butlla original-, s'iniciava amb els tres vots essencials que havien de regular la vida de tota comunitat monàstica des de la implantació de la regla de Sant Benet: obediència, castedat i pobresa; però a més, hi afegia com a preceptiu un quart concepte que caracteritzava l'orde de les *dones menoretas*, la clausura.

Aquest quart vot, el recollia la regla d'Urbà de la promulgada pel cardenal Hugolí, que tot i que ell només la va considerar una *Forma de vida*, de fet va ser adoptada per quasi tots els monestirs i es pot considerar la primera regla de les clarisses. Era la primera regla monàstica que prescrivia la clausura. Aquest enclaustrament rigorós va valer a les noves monges el sobrenom de *pobres tancades de l'orde de Sant Damià* o *dames recluses*².

Tot i la novetat que suposava aquest quart vot, de fet ratificava una qüestió *de facto*. Des que el Papa Bonifaç al 742, va iniciar la reforma de l'església franca amb l'obligació que totes les comunitats monàstiques observessin la regla benedictina o la canonical, les dones van passar a una clausura rigorosa que restringia qualsevol contacte amb l'exterior i, principalment, amb l'altre sexe.

2

Brunel-Lobrichon, 1988: 261-280.

La clausura era una institució antiga però no havia tingut mai una regulació estricta sinó que havia anat adoptant formes diverses segons el lloc i el moment³. En un principi, la seva pràctica es trobava sota l'autoritat de l'abat o l'abadessa; inclús el bisbe o els sínodes episcopals van dictar diversos decrets al respecte. Es coneixen diverses constitucions que en la pràctica ordenaven la clausura per a les monges, tant entre les cistercenques com entre les premostratenses. Si bé s'ha dit que Clara va adoptar la clausura estricta com una renúncia voluntària al món, i que la regla d'Hugolí només ho va sancionar, no sembla massa agosarat pensar que, simplement, va acceptar i fer propi allò que ja era norma de conducta per una dona religiosa, però portat, voluntàriament, a l'extrem, amb caràcter ascètic.

Relacionat amb la clausura, la regla d'Urbà IV dedicava un capítol a les monges que n'estaven exemptes, anomenades *servicials*, la missió de les quals era dur els assumptes de la comunitat fora del recinte del monestir. Es definien les circumstàncies en què aquestes podien sortir i quina havia de ser la seva actitud i vestimenta. De la mateixa manera que les sortides, es regulaven estrictament les persones autoritzades a entrar a l'interior del claustre, en quines circumstàncies ho podien fer i quin havia de ser el seu comportament.

Un segon bloc s'iniciava amb la fórmula de professió de les novícies i continuava amb un seguit de disposicions referents a aspectes d'organització de la vida a l'interior del monestir: la vestimenta de les monges professes, les novícies o les servicials; la forma de dormir, la celebració del diví ofici i les persones autoritzades a oficiar-lo. També quedaven definits el treball i l'estudi de les monges, el silenci i la manera de parlar, el dejuni, l'abstinència i el tracte i dispenses que s'havia de donar a les germanes malaltes.

³

Fonay Wemple, 1990: 205-207; Omaechevarria, 1982: 209-210; Tibbets Schulenburg, 1984, vol. I: 51-86

Algunes disposicions incidien en l'espai físic del monestir i en la forma i actitud que calia adoptar en certs llocs com ara el torn o el parlador. Es donava una especial importància a regular les portes d'accés al recinte que, explícitament, havien de ser dues: la porta principal i la iussana o de carros. En ser aquests espais els que suposaven un contacte més gran amb l'exterior, es determinava exactament quines condicions havia de reunir la persona escollida per la seva guarda, allunyant-ne les joves i poc experimentades.

D'altres capítols feien referència a la vida del capellà i llecs que vivien en contacte amb la comunitat reglar; a l'ofici de l'abadessa i al del procurador. Per últim, es dictaven unes disposicions que afectaven el regiment de les comunitats i la seva relació amb la cort de Roma. La regla acabava amb el manament exprés del compliment de les seves disposicions⁴.

A l'igual que tres dels vots essencials, moltes de les disposicions de la regla d'Urbà IV estaven preses de la Benedictina, orde al qual la mateixa Clara havia hagut de professar en un primer moment, per consell del propi Francesc, i seguint les disposicions del Concili del Laterà que no permetia la creació de nous ordes monàstics. El propi títol d'abadessa era benedictí i anava, en certa mida, en contra de l'espirit d'igualtat que predicava l'orde franciscà. El mateix Sant Francesc mai va ostentar aquest títol sinó el de Pare, més afectuós, i tampoc ho van fer els superiors dels convents de la branca masculina de l'orde, que utilitzaven des d'un origen el

4

No reproduïm el text íntegre de la Regla que es troba a Pedralbes per haver estat ja objecte de diverses transcripcions. La primera d'elles data de 1912: Saldes, 1912, VIII: 215-218; IX: 50-57. Posteriorment, va ser novament publicada amb alguns comentaris, en un article de González Betlinski i Rubió, 1982: 9-46. D'altra banda, en ser aquesta la regla més seguida per la major part de monestirs de clarisses fins a l'actualitat, anomenades per això *urbanistes*, són nombroses les versions que se'n poden trobar que segueixen les edicions romanes de 1941 i 1973: *Regulae et constitutiones generales monialium ordinis sanctae Clarae*. També es troba al *Bulario Franciscano*, II: 509-521 i alguns paràgrafs han estat reproduïts per Omaechevarria, 1982.

de *guardià*.

Es troben d'altres reminiscències de l'orde de Sant Benet en aspectes tals com el dormir en comunitat i sota la vigilància de l'abadessa, la distribució de les diferents activitats i resos al llarg del dia i de la nit, segons les hores litúrgiques, o la forma d'iniciació a la vida monàstica, especialment dura per a les aspirants que volguessin seguir el camí de Déu⁵.

La regla d'Urbà IV era essencialment una mena de compendi de totes les normatives dictades amb anterioritat pels papes successius i per la mateixa Clara; alguns la consideren, de fet, l'etapa final del desenvolupament de la *Forma Vitae* del cardenal Hugolí⁶. És un intent d'adaptar la norma a les circumstàncies i regular definitivament certs aspectes que diferien d'unes legislacions a les altres.

A més d'una denominació comuna, el document introduïa una sèrie d'aspectes nous i en modificava d'altres. Respecte a l'hàbit institucionalitzava l'escapulari, tal com havien anat proposant els papes, davant la manteleta, *mantellula*, que utilitzaven les damianites seguint la regla de santa Clara. D'aquesta manera, posava fi a les discussions sobre la utilització d'aquesta peça també d'origen benedictí. Divergia igualment amb la santa, respecte al vel; mentre Clara el reservava per a les professes, Urbà IV l'imposava també a les novícies però de color blanc, per distingir-les de la resta que l'havien de dur negre; també a les servicials els exigia una mena de mantellina, igualment blanca⁷.

En conjunt la nova regla era rigorosa, com també ho eren les anteriors, però hi havia una diferència substancial respecte a la redactada per la santa, que si bé també era molt rigorosa quant a la pobresa, més, fins i tot, que la resta, deixava més

⁵ *Regla de Sant Benet*, 1981.

⁶ Omaechevarria, 1982: 325.

⁷ Omaechevarria, 1982: 325.

llibertat en d'altres aspectes on s'adaptava més a l'experiència de la vida quotidiana. Era en la clausura on s'observa l'extrema rigidesa de la regla del papa Urbà que, com ja hem dit, regulava tots els casos en què era permesa l'entrada o sortida d'aquesta. La infracció d'aquesta normativa estava severament castigada, en alguns casos, amb l'excomunió; amb això no diferia massa de les legislacions anteriors. Probablement va ser aquesta normativa tan estricta el que va motivar el gran nombre de butlles i privilegis apostòlics adreçats als diferents monestirs des dels primers temps, per tal de mitigar-ne els efectes i fer-ho més portable.

Però si bé tots els canvis que introduïa la nova normativa havien d'incidir lògicament, en la vida de les comunitats, n'hi havia dos que revestien una especial importància i que havien estat especialment conflictius des de la fundació dels primers monestirs: la pobresa o, millor, la possessió o no de béns per part dels monestirs, i la jurisdicció de les comunitats femenines, qüestió aquesta última que tractarem més endavant.

Respecte a la pobresa, amb la regla d'Urbà IV quedava definitivament permesa la possessió de rendes i l'obtenció d'un rendiment econòmic del propi treball, sempre que aquests beneficis no fossin particulars d'una monja sinó propietat de tota la comunitat. Justament aquest darrer aspecte era un afegitó nou a les disposicions dictades per la santa en la seva *Regla*, i que ella havia recollit de la *Norma Vitae* deixada per Sant Francesc als seus germans. Si la idea primitiva de la santa, exposada en la primera part del capítol, només justificava el treball com un mitjà per allunyar-se dels perills que comportava l'oci: *E les sors e les servicials, en hores e en locs establits, axi con ordonat serà, sien ocupades en profitosos e honests trebays, en tal guisa que, esquivada ociositat, la qual és enemiga de l'ànima, no apaguen l'esperit de senta devoció e oració, a la qual, deuen totes les altres coses temporals servir*, la regla d'Urbà hi afegia la necessitat que tots els béns del treball que podien implicar un guany econòmic fossin comuns: *E per so cor a la multitud aiustada sots observansa de aquesta religó totes coses deuen ésser comunes ne neguna no deu dir alcuna cosa ésser sua, sia*

guardat ab gran diligència que neguna no deu dir alcuna cosa ésser sua, sia guardat ab gran diligència que neguna, per ocasió d'aytals trebayls o per loquer reebut per aquels trebayls, venga en vici de cobeia o d'alcuna propietat e de notable specialitat.

No eren només els beneficis obtinguts pel treball els permesos; del capítol referent al procurador del monestir i el seu ofici, es desprèn l'acceptació tàcita de la possessió de béns per part del monestir: *Per les possessions e rendes del monestir, a tractar en manera deguda, sia en cascú monestir del vostre orde I procurador savi e feel, lo qual sia establít e depositat per la abbadessa e per lo covent axi con será vist a la abadessa*⁸.

Amb aquestes disposicions no solament es pretenia aprovar el fet que els monestirs disposessin de béns i rendes, sinó que s'intentava pal·liar les conseqüències d'ordre moral que aquesta possessió podia tenir en les monges: la cobdícia, l'enveja i les diferències entre elles. Els mateixos mals que en la visió de Sant Francesc, i també de Santa Clara, afectaven la societat del seu temps, i pels quals ells havien fugit del món i fundat els respectius ordes⁹. Aquesta havia estat la gran lluita de Clara amb les institucions eclesiàstiques, d'aquí la necessitat de l'obtenció d'un document tan estrany als nostres ulls com el *Privilegium Paupertatis* que a la fi, havia aconseguit pel seu monestir de Sant Damià i pocs més. Però finalment, el que ella

⁸ AMP, *Llibre de la Regla*, R/25. El tema de les similituds i diferències entre les diferents Regles ha estat estudiat per I. Omaechevarria en varis articles però especialment a "La "Regla" y las Reglas de la Orden de Santa Clara" a : *Collectanea Franciscana*, 1976: 93-119. Les seves conclusions van ser recollides a l'esmentat article de González Betlinsky i Rubió.

⁹ El sentiment de rebuig de tota propietat i el fet d'assumir la pobresa total com a tret característic de la pietat del segle XIII, conseqüència de la qual és la creació de l'orde franciscà i la branca femenina de Santa Clara, ha estat molt ben estudiada per Brenda Bolton, 1976: 141-158. També L.K. Little va dur a terme un estudi sobre la nova ètica impulsada pels frares mendicants, favorable a la pobresa i a les donacions caritatives, i que es va constituir, principalment, en una ideologia urbana. Little, 1983.

tant havia temut s'havia institucionalitzat. A partir de la promulgació de la regla d'Urbà IV quedaven clarament definides dues línies dins la comunitat de les clarisses, les que professaven la regla de Santa Clara amb el vot de pobresa absoluta (Regla I) i les que professaven la regla mitigada del Papa Urbà IV (Regla II), la major part dels monestirs, Pedralbes entre ells. Unes i altres monges es dirien en endavant, *Clarisses*, però les primeres s'hi col·locarien l'afegitó de *pobres*.

Juntament amb les dues regles principals van seguir subsistint monestirs que seguien professant les antigues, però tendien cada cop més a desaparèixer. Solament la de la Beata Isabel de França, proclamada el mateix any que la d'Urbà, tenia plena vigència en el seu monestir i en alguns més. Si bé es poden trobar diferències entre elles, ambdues coincideixen en el fet de la legalitat de la possessió de béns en comú per part dels monestirs, circumstància que devia conèixer prou bé la reina Elisenda.

2. La reglamentació anterior a la fundació del monestir

Privilegis apostòlics a les primeres clarisses de Barcelona

Pedralbes va gaudir des d'un inici d'un seguit de privilegis apostòlics que reglamentaven o modificaven alguns aspectes de la regla, i en alguns casos, podien deixar-los sense efecte. Aquest era un fet usual que, tal com hem exposat, venia motivat per l'excessiu rigor de la norma en alguns punts.

El conjunt d'aquestes primeres butlles i concessions apostòliques redactades en llatí i sobre pergami, moltes d'elles validades amb segell de plom, van ser recollides en un volum que, juntament amb el còdex de la regla esmentat, és dels més antics que conserva l'arxiu del monestir, al qual hem fet ja referència en el capítol precedent. Sense data precisa, sembla que devia ser redactat cap al 1329, ja que un dels darrers documents inclosos, data de l'11 de febrer d'aquell any. Posteriorment, es van escriure dos privilegis més però s'aprecia clarament que hi van ser incorporats temps més tard, per un altre copista. Sembla també corroborar aquesta data el fet que unes noves còpies d'aquests documents, fetes al segle XVIII, i que van ser recollides en un llibre titulat *Privilegis Apostòlics*, constaten que aquests pergamins havien estat objecte d'una primera transcripció, justament l'any 1329.

En aquest primer manuscrit del segle XIV, es van copiar de forma resumida i en romanç, el seguit de donacions reials i privilegis apostòlics concedits al monestir per la cúria papal, el cardenal protector, el bisbat o el general dels fra menors als primers anys de vida del monestir. Alguns dels privilegis recollits a la rúbrica que encapçala el llibre s'han perdut, tot i ser coneguts per altres transcripcions més tardanes, sobretot l'esmentada del segle XVIII. En alguns casos, es conserva també, l'original.

L'objectiu del llibre, tal com diu el mateix encapçalament, era el de fer accessible a les monges el contingut d'aquests privilegis -donat que sembla que poques monges devien llegir prou correctament el llatí-, d'aquí que apareixin exposats de forma planera i en romanç: *aromançats e declarats en pla per tal que les dites dones los puxen po leugerament entendre*. De manera que, a l'interès que proporciona el contingut dels documents en si mateixos, s'hi suma el fet que resumeixen només la part dispositòria d'aquests, que era el que incidia més directament en la vida quotidiana de les sors, justament allò que a elles més els afectava, prescindint de la retòrica dels encapçalaments¹⁰.

Probablement perquè es devia creure més important que les monges coneguessin el contingut que el moment en què es va emetre un privilegi, és pel que no es degué considerar necessari datar els documents. No obstant, és possible fer-ho en la majoria dels casos, gràcies als pergamins originals o a les còpies que se'n conserven; alguns però, sols es poden incloure dins el pontificat del papa que els va atorgar, sense poder precisar més.

Tal i com ja hem esmentat amb anterioritat, el manuscrit recull la butlla fundacional del monestir atorgada pel papa Joan XXII a les Calendes de febrer de l'any 1326, concedint a la reina Elisenda el permís de poder erigir un monestir de clarisses¹¹.

¹⁰ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15. De la major part d'aquests documents se'n conserven els originals en pergami en el propi monestir, d'altres, se'n tenen còpies ja que els originals es trobaven a l'arxiu de l'antic convent de Santa Clara o en el dels Franciscans de Barcelona. Alguns d'ells ja han estat publicats, sobretot els referents a l'antic monestir de Santa Clara, Fita, 1895: 273-489; id. 1896: 53-62. De la resta que fan referència concreta a Pedralbes, se'n va fer una primera regesta en les esmentades *Fulles Històriques de Pedralbes* de sor Anzizu, i se n'han publicat alguns amb posterioritat. Probablement, datin del segle XVIII els *Speculi* que van transcriure per primer cop aquests pergamins, en els quals s'han basat les publicacions esmentades. En cap cas hem trobat cap referència ni transcripció d'aquestes còpies abreujades del *Llibre de Privilegis* del segle XIV.

¹¹ AMP, Perg. núm. 113 i 169M; *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 25v-26; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 77-85.

Però amb anterioritat a aquest, el primer document que relaciona el manuscrit és un privilegi concedit pel papa Joan XXII, el 18 d'octubre del 1327, a petició dels reis Jaume i Elisenda, on facultava a la comunitat de Pedralbes per poder gaudir de tots els privilegis d'exempció i d'immunitat dirigits al conjunt de l'orde de les clarisses; *com si en aquells privilegis és fés mencio expressa del monestir damun dit*¹².

Segueixen a aquest una sèrie de butlles i d'altres privilegis emesos amb anterioritat a la fundació del nou convent i que, segons la clàusula anterior, li eren igualment vàlids. La primera butlla havia estat atorgada pel papa Innocenci IV al monestir de Sant Antoni de Barcelona, donant facultat a l'abadessa per poder rebre les monges o converses que cregués convenient, sense coacció de cap tipus, llevat del cas d'una menció especial de Roma. Es torna a observar aquí l'intent de protegir l'autoritat de l'abadessa en els assumptes interns de la comunitat, enfront les pressions exteriors amb el consegüent perill de simonia en què solien incórrer molts dels alts càrrecs eclesiàstics i monacals. Aquest privilegi datat de l'any 1248 era anterior a la regla d'Urbà IV, i es publicava poc després d'haver-se promulgat la del papa Innocenci IV (1247), que seguia molt a prop la del cardenal Hugolí. És segur que el monestir de Santa Clara de Barcelona va seguir aquesta última regla i potser també, la d'Innocenci, que sembla que no diferien massa del que després legislaria el papa Urbà respecte al dret de l'abadessa en rebre postulants sense pressions. Tot i amb això, aquesta última normativa introduïa algunes precisions que lògicament haurien de tenir present a Pedralbes en aplicar el privilegi, com la necessitat que la decisió anés acompanyada del vist-i-plau de tota la comunitat, o de les dues terceres parts de les sors. Amb aquesta disposició, almenys en teoria, s'exercia un control més estricte de les novícies que eren acceptades; la idea era semblant a la de la *Regla I de Santa Clara*, on s'anunciava la necessitat de l'aprovació de la major part de la comunitat per

12

AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f. 5; Perg. núm. 110; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 121-123.

admetre una postulante. És interessant retenir aquesta clàusula perquè en els primers anys de la vida comunitària a Pedralbes, la presència de la reina va condicionar aquest dret. Afegia la regla Urbanista que també el cardenal protector podia recomanar alguna novícia, aspecte aquest que podia haver sofert variacions en entrar en funcionament el monestir de Pedralbes, en haver passat les monges a l'autoritat directe dels fra menors.

No és d'estranyar el fet que les monges rebessin encara en aquest document, l'epítet de *menoretas del orde de sent Damià* ja que, com hem dit, no és fins a la promulgació de la darrera regla al 1263, que s'estipulà el nom de clarisses per a totes les monges¹³.

El següent privilegi enregistrat és del papa Alexandre IV, del 7 de febrer de 1256, dirigit igualment al monestir de Sant Antoni, fora les muralles de Barcelona, declarant el cenobi i les monges en particular, immunes de pagar qualsevol dret diocesà, canònic o d'altre que s'acostumés pels béns que haguessin rebut per donacions o darreres voluntats. S'observa que, si bé la regla d'Hugolí i la de Gregori IX encara no havien sancionat definitivament la possessió de béns, implícitament ho permetien, malgrat que constés que aquestes possessions pertanyien a la cort de Roma¹⁴.

En la mateixa línia anava una nova concessió del mateix papa feta el 20 de maig del mateix any, en què es declarava que ningú podia requerir l'abadessa ni el convent per qualsevol almoïna ni llegat pietós rebut d'un fidel¹⁵.

¹³ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f.5: Perg. núm. 138: *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 25-28. Sobre l'evolució de la denominació de les clarisses vegeu Omaechevarria, 1982: 326.

¹⁴ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f. 5v; Perg. núm. 164: *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 145-148.

¹⁵ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 5v-6; Perg. núm. 156; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 39-42.

Un privilegi del papa Gregori IX, el cardenal Hugolí, igualment dirigit a *les monges pobres recluses del monestir de barcelona del orde de sent damia*, posava el monestir i les monges directament sota la tutela de la Seu pontifícia, i concretament, de la persona del papa. El decret data del 22 de febrer de 1237.

Des d'un primer moment, els papes es van erigir en els principals valedors de les clarisses, principalment en l'afrontament que van sostenir amb els fra menors per la seva cura espiritual, conflicte, que tractarem més endavant, que es va anar posant de manifest en varis privilegis. Justament el papa Gregori IX es va destacar en aquesta protecció, ja que ell mateix havia ostentat el càrrec de cardenal protector, abans de ser nomenat papa, i havia escrit la primera regla per a les clarisses, com ja hem exposat. Al moment que aquest privilegi va ser copiat al llibre de Pedralbes, la relació amb Roma havia variat, segons ho havia estipulat la nova regla urbanista. Un dels seus capítols prohibia explícitament a l'abadessa, a les monges i a les servicials poder accedir a la cort pontifícia sinó era en casos molt excepcionals. Aquesta era una conseqüència més de l'estricta clausura i amb la normativa, es posava fi a una llarga polèmica en el si de l'església sobre si no eren excessivament perillosos per a la integritat física i moral d'una dona religiosa els pelegrinatges a Roma, freqüents en els primers temps de l'Edat Mitjana¹⁶.

Una concessió apostòlica del bisbe Berenguer de Barcelona del 29 de març de 1239 atorgava una sèrie de privilegis al monestir respecte de la seu episcopal. Amb consentiment del Papa Gregori IX, declarava exempt al convent de Sant Antoni de Barcelona del pagament de tot dret episcopal o de qualsevol altre tipus de prestació, tant de caire espiritual com temporal, reservant-se la Seu, només el dret de rebre una lliura de cera per a la festa de l'Assumpció de Nostra Senyora pel que respecte als béns

16

AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f. 6; Perg. num. 142; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 93-97; *Llibre de la Regla*, R/25. Sobre les conseqüències de la clausura en el tema dels pelegrinatges a Roma vegeu Tibbets Schulenburg, 1984: 51-86.

temporals, i la dedicació de l'església, les consagracions dels altars, les benediccions de les monges i d'altres sagraments, per a les qüestions religioses. En cas que algun bisbe no volgués oferir alguns d'aquests serveis, es facultava les monges per rebre'ls de qualsevol altre bisbe tot i no estar sota la seva jurisdicció.

El papa Innocenci IV confirmaria posteriorment, aquest privilegi que, tot i ser important, no era especial ja que es tractava, exactament, dels mateixos drets que gaudien els monestirs masculins des de la implantació dels primers cenobis benedictins, fet que havia provocat continus afrontaments entre aquests i les Seus episcopals.¹⁷

El mateix Innocenci IV, el 1245, va fer una nova concessió al monestir i a més de reconèixer-li bona part dels drets que ja posseïa, li va atorgar una mena de constitucions; justament dos anys abans que el pontífex publicqués una nova regla pel conjunt de les clarisses.

Si bé en la nova normativa ja s'eximia les postulants de jurar la regla de Sant Benet, en el privilegi que ens ocupa encara segueix esmentant l'obligació que les monges segueixin la regla benedictina segons la institució de les monges recluses de Sant Damià. Reconeixia en primer lloc, el dret d'exempció del monestir pels béns que rebia dels fidels o per concessions reials; el mateix es reconeixia respecte de la Seu episcopal per la qual cosa recollia i tornava a transcriure el privilegi anterior donat pel bisbe. S'afegia que el monestir tenia dret de rebre els sagraments del bisbat sense cap prestació a canvi, i que en cas que la Seu estigués vacant, els podia rebre de qualsevol altre bisbe. També se li adjudicava el dret de poder dir misses a porta tancada, en cas d'entredit del lloc on s'assentés el monestir.

¹⁷

AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 7-7v; Perg. núm. 133; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 7-10; *Llibre de Privilegis*, P/ 15, f. 8; Perg. núm. 146.

Al costat d'aquests reconeixements s'anunciaven una sèrie de punts que afectaven l'organització del monestir. Respecte de l'elecció de l'abadessa s'estipulava que un cop difunta l'anterior en fos elegida una de nova per les sors del propi monestir o almenys, per la major part d'aquelles, segons el seu criteri i el que acordava la regla de Sant Benet al respecte, sense que cap persona aliena hi pogués intervenir o coaccionar mitjançant la violència. Un cop elegida la nova abadessa, ningú, ni seglar ni reglar, la podia vedar. Pel que fa a l'admissió de postulants es declarava també dret del monestir rebre totes aquelles persones que cregués oportú. Un cop una monja havia professat no li era permès deixar el convent però en el cas que ho fes, es decretava que ningú no li ho impedís. Per últim s'estipulava que qualsevol persona que gosés posar en entredit aquests privilegis seria privat dels seus càrrecs després d'haver estat amonestat tres vegades¹⁸.

Respecte també a les exempcions de l'Ordinari, es troben dos privilegis més adreçats, aquest cop, als franciscans: l'un del papa Bonifaci VIII i l'altre de Benet XI de l'any 1303. En tots dos es declarava que la totalitat dels béns que posseïen els frares els tenien per a la Santa Seu i que solament a ella estaven subjectes. Aquest darrer privilegi s'emetia justament en el moment què començava a plantejar-se l'enfrontament entre els frares i el papat per la qüestió de la pobresa de l'orde que acabaria amb la renúncia per part del papa Joan XXII de seguir admetent com a propis els béns de l'orde.

Dirigida també als fra menors es troba la còpia d'un privilegi que intitulaven *Maremàgnum* i que de forma similar al que s'havia fet per a les clarisses, es decretaven una mena de constitucions, al mateix temps que es reconeixien els drets de què gaudien els frares. Un d'aquests, redactat l'any 1265, feia altre cop referència al problema de la cura espiritual de les monges, qüestió de la que tornarem a parlar en tractar de la relació

18

AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 9-11v; Perg. núm. 157; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 20-23.

entre els dos ordes. El privilegi feia referència a la no obligació dels frares de tenir cura de les clarisses o de qualsevol altre convent femení, ni de visitar-los o subministrar-los qualsevol sagrament si aquestes no reconeixien mitjançant una carta que els frares ho feien sense cap mena d'obligació¹⁹.

Amb anterioritat a aquesta data, d'altres privilegis ja havien plantejat aquesta qüestió. En primer lloc es troba la concessió d'Innocenci IV al mateix monestir de Barcelona, perquè les monges es possessin sota la cura especial dels frares menors, a qui s'encomanava la visita dels monestirs, amb dret de reformar tot allò que creguessin convenient i administrar els sagraments personalment o per delegació en alguns capellans. Amb això el papa anticipava el que després decretaria a nivell general en la regla del 1247, on tornava a col·locar les monges sota la jurisdicció directa dels frares, tot limitant l'autoritat del cardenal protector. En termes molt similars s'expressava un altre document, aquest cop d'Alexandre IV, probablement del 1256, on es tornava a fer referència al tema. Va ser aquest mateix papa el que va creure més convenient que hi hagués un únic cardenal protector tant per als frares com per a les clarisses, i que corresponia al ministre provincial d'aquests anomenar els visitadors de les monges. Un cop promulgada la regla d'Urbà IV, va passar a ser altre cop competència del cardenal protector la designació dels visitadors²⁰.

El mateix Alexandre IV va dictar un nou privilegi en què es

¹⁹ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 13v-14v; Perg. núm. 155; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 263-269. Aquest document intitulat *Maremàgnum* es troba al *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 15-20v; Perg. núm. 102; *Llibre de Privilegis Apostòlics*, P/16, ff. 43-54. No entrem aquí a comentar amb detall aquest darrer document ja que, en tractar-se de qüestions que afectaven principalment els frares i no les sors, si exceptuem el tema de la jurisdicció d'aquestes, entenem que hauria de ser estudiat en un altre context.

²⁰ AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 11v-13. Sobre els canvis en la relació entre les monges i els frares franciscans, vegeu: Omaechevarria, 1972: 28-30.

permetia que en el cas que alguna monja de Sant Daniel, abans o després de professar, hagués estat vedada de rebre l'extremunció, pogués rebre-la d'un frare menor²¹. Quedava clar l'interès de tots els papes que les monges quedessin sota la jurisdicció dels franciscans a través, o no, del cardenal protector, i totalment exemptes de la jurisdicció episcopal o de qualsevol altre poder eclesiàstic que no fos Roma. Aquesta circumstància s'estenia també a la branca masculina de l'orde.

Aquest seguit d'immunitats van provocar lògicament, tensions i conflictes entre l'orde i les respectives seus episcopals, fet que va obligar al Papa Joan XXII a apel·lar, l'any 1316, als bisbes de Tarragona, Saragossa i Pamplona, perquè intercedissin a favor de les clarisses i defensessin les seves immunitats davant els greuges constants de què eren objecte per part dels prelatos, rectors i d'altres eclesiàstics, que les requerien pels béns que disposaven²².

Al costat d'aquests privilegis, se'n troben dos més encara anteriors a la fundació de Pedralbes. L'un, del papa Innocenci IV, de l'any 1251, en què es donava permís perquè els fidels que ho desitgessin poguessin ser enterrats al monestir²³. L'altre, era un permís d'Alexandre IV perquè malgrat l'estricta clausura que imposava la regla, fos permesa l'entrada a dos o tres homes amb la deguda companyia, per poder realitzar obres d'edificació o reparació a l'interior del monestir²⁴.

Privilegis molt semblants a aquests, sobretot pel que respecte a la jurisdicció de les monges, les immunitats dels seus béns respecte dels poders episcopals o bé les concessions d'indulgències a qui visités l'església del monestir, els

21 AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 6-6v.

22 AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, ff. 7v-9; Perg. núm. 141.

23 AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f.29. Perg. núm. 147.

24 AMP, *Llibre de Privilegis*, P/15, f.13.

permisos perquè qualsevol persona pogués ser enterrada al monestir si així ho volia, tot i preservant els drets que li pertocaven a la parròquia, o algunes excepcions per entrar a la clausura a certes persones, no solament es troben en aquest fons del monestir de Santa Clara de Barcelona sinó també en d'altres fons de monestirs de clarisses, com el de Pamplona²⁵. Probablement aquesta mena de privilegis eren força generals als monestirs de clarisses, tal com van mostrant els repertoris documentals dels fons que actualment es troben en estudi²⁶.

25 Larrinaga, 1945: 1-27.

26 L'any 1993, en ocasió de commemorar-se el VIII Centenari del naixement de santa Clara, es va dur a terme un Congrés Internacional sobre les clarisses a Espanya i Portugal, que va donar a conèixer un bon nombre d'estudis que s'estan portant a terme en l'actualitat en molts monestirs de l'orde. Les comunicacions presentades permeten comparar en quina mesura els diferents aspectes del monestir barceloní que estudiem eren idèntics o divergien dels que podem trobar en d'altres convents claretians: *Las Clarisas en España y Portugal*. Congreso Internacional. Salamanca, 20-25 de septiembre de 1993, Madrid, 1994.

3. La reglamentació del monestir

Tal com s'enunciava a l'inici del *Llibre de Privilegis*, tots ells, almenys en teoria, tenien plena vigència; però és evident que la pròpia regla d'Urbà IV va modificar molts punts, com també en va sancionar d'altres. Els canvis van afectar sobretot, i com ja hem vingut repetint, la figura del cardenal protector alhora que es reafirmava la cura espiritual i doctrinal de les monges pels fra menors i la independència d'aquestes, respecte de la cúria episcopal.

Un cop promulgada la nova normativa, es van seguir atorgant concessions als diferents monestirs i, a l'igual que havia succeït amb les normatives anteriors, *de facto*, deixaven sense efecte alguns dels punts de la regla. Aquest és el cas del monestir de Pedralbes que, des del moment de la fundació, va anar afegint als anteriors d'altres privilegis eclesiàstics juntament a nombroses donacions reials. Tot aquest seguit de documents formaven un cos normatiu que s'afegia al propi text de la regla, i tot plegat, havia de regular la vida al monestir, als primers anys després de la seva fundació.

Primera Ordinació

El 12 de juliol del 1327, la reina Elisenda amb les prerrogatives de què disposava com a fundadora del monestir, i donada l'obligació de dotar-lo dels seus béns propis, segons la disposició papal, un cop construït el monestir i dos mesos després d'haver-hi entrat les primeres monges, redactà un primer document on, després d'elogiar les excel·lències de l'orde de les clarisses, va passar a enumerar les rendes amb les quals dotava el cenobi, moltes d'elles pervingudes per donació del rei Jaume, i que ella transmetia al monestir.